

UIT

NORGES
ARKTISKE
UNIVERSITET

Det juridiske fakultet

Starttidspunktet for foreldelse av entreprenørens krav på kontraktsvederlag

I lys av Rt. 2013 s. 1476

—
Daniel Bendiktsen Ingebrigtsen

Liten masteroppgave i rettsvitenskap vår 2014

Innholdsfortegnelse:

1. Innledning	3
1.1. Oppgavens tema	3
1.2. Avgrensning	5
1.3. Den videre fremstilling	5
2. Saksforholdet, anførsler og saksgang i Rt. 2013 s. 1476	6
3. Sentrale hensyn i foreldelsesloven	8
4. Hovedregelen om foreldelsesfristens starttidspunkt	11
5. Analyse av Rt. 2013 s. 1476	14
5.1. Innledning	14
5.2. Flertallets vurdering	15
5.2.1. Vurderingen av foreldelsesfristens starttidspunkt	15
5.2.2. Vurderingen av entreprenørens hovedanførsel	21
5.2.3. Betydningen av adgang til fristavbrudd etter foreldelsesloven § 15	23
5.2.4. Betydningen av rettskraftsvirkningene av endelig dom om avdragskravet	27
5.3. Mindretallets dissens	28
5.3.1. Vurderingen av foreldelsesfristens starttidspunkt	28
5.3.2. Betydningen av adgang til fristavbrudd etter foreldelsesloven § 15	34
5.3.3. Betydningen av rettskraftsvirkningene av endelig dom om avdragskravet	35
5.4. Oppsummering	39
6. Dommens konsekvenser for forståelsen av regler i NS 8405 og for partenes gjennomføring av en entreprisekontrakt	40
7. Avsluttende bemerkninger	47
8. Kilder	54

1. Innledning

1.1. Oppgavens tema

Entrepriseforhold er kontraktsforhold mellom en byggherre og en entreprenør, hvor entreprenøren påtar seg utføring av bygg- eller anleggsarbeider for byggherren. Da entrepriseforhold av natur er langvarige, medfører dette en betraktelig likviditetsbelastning dersom oppfyllelse av byggherrens kapitalkrav først skjer ved forholdets avslutning etter det alminnelige samtidighetsprinsippet.¹

Samtidighetsprinsippet innebærer at to kontraktsparter skal yte sine ytelser samtidig, med mindre annet er avtalt.² I mange tilfeller er samtidig utveksling av ytelser enten uhensiktsmessig eller umulig. I entrepriseforhold vil entreprenøren kontinuerlig nedlegge en ikke-reverserbar ytelse i form av arbeid og inkorporering av materialer på byggherrens eiendom. For å unngå en likviditets- og sikkerhetsbelastning på entreprenøren under arbeidets utførelse, er det i Norsk Standard 8405:2008 (heretter NS 8405) nedfelt en todelt vederlagsordning mellom entreprenøren og byggherren. Entreprenøren har krav på *fremdriftsbetaling* etter NS 8405 punkt 28.1 i takt med arbeidets utførelse, og han har krav på *sluttoppgjør* etter punkt 33.1 ved oppdragets avslutning.³

Betaling av slike fremdriftskrav gjennomføres etter systemet i NS 8405 som en a konto betaling. Dette innebærer at fremdriftsfakturaen har en foreløpig karakter, da kravet ikke nødvendigvis representerer entreprenørens endelige krav. Entreprenøren har for eksempel adgang til å oppjustere kravet etter at faktura for fremdriftsbetaling er sendt og betalt. Dette gjør at byggherren har et behov for å få fastslått entreprenørens endelige krav ved oppdragets avslutning ved å gjennomføre et sluttoppgjør. Dette vil etter NS 8405 punkt 33.1 gjøres ved å utforme en *slutfaktura* basert på en *sluttoppstilling* av partenes totale mellomværende. Formålet med sluttoppgjøret er å få frem alle krav som fortsatt er aktuelle mellom partene.⁴

I møte med de foreldelsesrettslige reglene har det i juridisk teori vært uenighet om hvilket av de to oppgjørstidspunktene – fremdriftskravet eller sluttoppgjørskravet – som skal utgjøre starttidspunktet for foreldelse av entreprenørens kontraktsvederlag. Av lov 18. mai 1979 nr.

¹ Se Jo Hov, *Avtalebrudd og partsskifte*, Oslo 2011 s. 66; Viggo Hagstrøm, *Obligasjonsrett*, Oslo 2011 s. 367. Begge forfatterne benytter begrepet «samtidighetsprinsippet» som et synonym for prinsippet om ytelse mot ytelse.

² Hagstrøm 2011 s. 367.

³ Karl Marthinussen, Heikki Giverholt og Hans-Jørgen Arvesen, *NS 8405 med kommentarer*, Oslo 2010 s. 438.

⁴ Se Marthinussen 2010 s. 437-438 og s. 533-534; Helge Jakob Kolrud mfl., *NS 8405 kommentarutgave*, Oslo 2004 s. 333-334 og s. 409-413.

18 om foreldelse av fordringer (heretter: foreldelsesloven eller fl.) § 3 nr. 1 fremgår det at foreldelsesfristen starter sitt løp «den dag da fordringshaveren tidligst har rett til å kreve å få oppfyllelse». Uenigheten i juridisk teori har i hovedsak vært knyttet til vurderingen av hvilket oppgjørstidspunkt som utgjør en «oppfyllelse» etter foreldelsesloven § 3 nr. 1. Enkelte forfattere har ment at fremdriftsbetaling utgjør en oppfyllelse, og at foreldelsesfristen følgelig bør løpe suksessivt for hver enkelt fremdriftsfaktura.⁵ Andre forfattere mener på sin side at sluttoppgjøret utgjør oppfyllestidspunktet, og at dette må legges til grunn som friststarttidspunkt.⁶

Konsekvensen av suksessiv foreldelse i forhold til foreldelse fra sluttoppgjøret, er at ved langvarige entreprisoppdrag kan entreprenøren risikere at deler av hans totale vederlagskrav er foreldet før oppdragets avslutning, og sluttoppgjørets gjennomføring.

I Rt. 2013 s. 1476 (Furumoen sykehjem) behandlet Høyesterett spørsmålet om når foreldelsesfristen starter å løpe i entreprisforhold. Resultatet endte med dissens, tre mot to dommere, hvor dissensen gjenspeiler uenigheten i juridisk teori. Flertallet kom frem til at fremdriftsfakturering måtte regnes som oppfyllelse etter foreldelsesloven § 3, med den følge at løsningen ble suksessiv foreldelse av entreprenørens løpende fremdriftskrav.

Da dommen er av nyere dato, er den ennå ikke behandlet av juridiske forfattere. Enkelte advokater har likevel omtalt dommen med bekymring og fremhevet at løsningen med suksessiv foreldelse innebærer «ny juss» og en endring av rettsstilstanden. Slik NS 8405 er bygget opp, kan det synes som at det har vært en forutsetning for utformingen av reglene at foreldelse ikke vil inntreffe i tidsrommet mellom fremdriftsfakturering og sluttoppgjør. Reglene om entreprenørens vederlag synes å være praktisert etter en tilsvarende oppfatning.⁷

I denne oppgaven skal jeg foreta en analyse og en vurdering av Rt. 2013 s. 1476. Dommen er den første autorative kilden som tar stilling til foreldelsesfristens starttidspunkt for entreprenørens vederlagskrav etter NS 8405. Dette gjør at dommen fremstår som et sentralt rettskildemessig bidrag til anvendelsen av foreldelsesloven § 3 nr. 1 på entreprisforhold. Ettersom dommen ble avsagt med dissens, er det interessant å belyse hvilke momenter

⁵ Se Marte Eidsand Kjørven mfl., *Foreldelse av fordringer* Oslo 2011 s. 103-104; Anne Cathrine Røed, *Byggeleder- og konsulentavtaler* Oslo 2006 s. 374-375; Miriam Skag, *Starttidspunkt for foreldelsesfrister*, avhandling for graden ph.d. ved UiB 2011 s. 139-143

⁶ Se Marthinussen 2010 s. 553; Kai Krüger, «Foreldelse av erstatningskrav i kontraktsforhold – særlig om den «skjulte foreldelse»», *Nybrott og Odling, Festskrift til Nils Nygaard* Oslo 2002 s. 138 i note 14.

⁷ <http://www.advtofte.no/advokatfirma-tofte-kristiansand/1261844/> (sist sjekket 03.05.14) og <http://www.lawyer.no/aktuelt/ny-hoyesterettsdom--uhandterbart-syn-pa-forholdet-mellom-avdragsnota-og-sluttoppgjoret/36115457-358f-4a7c-acb8-a0bff9e1ac0c/1> (sist sjekket 03.05.14).

henholdsvis flertallet og mindretallet i Høyesterett la vekt på i vurderingen av hvilket tidspunkt foreldelsesfristen løper fra. Som følge av at dommen er omtalt med bekymring av enkelte advokater, skal jeg også foreta en vurdering av dommens konsekvenser for partene ved gjennomføringen av en entreprisekontrakt.

1.2. Avgrensning

Da oppgaven har som formål å foreta en analyse og vurdering av Rt. 2013 s. 1476, vil Høyesteretts begrunnelse og rettslige argumentasjon sette en naturlig ramme for hva som skal behandles videre.

Dette medfører at oppgaven vil fokusere på foreldelse av avdragskrav etter foreldelseslovens regler. Oppgaven avgrenses dermed mot en behandling av foreldelse av andre typer vederlagskrav en entreprenør kan ha overfor en byggherre, slik som krav på tilleggsbetaling, eller vederlag for regnings- og endringsarbeid, jf. NS 8405 punkt 28.2. Det avgrenses også mot å behandle andre måter kreditor kan tape sitt vederlagskrav på, herunder ved oversittelse av varslingsfrister, reklamasjonsregler samt ulovfestede passivitetsregler. Foreldelsesrettslige tilleggsfrister og spesialregler utenfor foreldelsesloven vil på tilsvarende måte ikke bli behandlet.

I Rt. 2013 s. 1476 var spørsmålet om foreldelse drøftet i relasjon til NS 8405. Dommen kan imidlertid tenkes å ha betydning for anvendelsen av foreldelsesreglene på andre standardkontrakter. Av hensyn til oppgavens lengde, avgrenser jeg likevel mot å behandle vederlagskrav etter andre standardkontrakter som for eksempel NS 8406, NS 8407 og entreprisekontrakter i forbrukerforhold.

1.3. Den videre fremstilling

Før jeg går nærmere inn på problemstillingene som ble reist i Rt. 2013 s. 1476, skal det i punkt 2 gis en kort presentasjon av saksforholdet i dommen. Som grunnlag for en analyse av Høyesteretts avgjørelse, vil jeg i punkt 3 behandle sentrale hensyn bak reglene i foreldelsesloven. I forlengelsen av dette skal jeg i punkt 4 redegjøre for vurderingen som skal foretas etter foreldelsesloven § 3 nr. 1, herunder den teoretiske uenigheten om bestemmelsens anvendelse på entrepriseforhold.

I punkt 5 skal jeg foreta en analyse av Rt. 2013 s. 1476. Analysedelen er delt opp i underpunkter som samsvarer med de momenter Høyesterett trakk inn ved vurderingen av foreldelsesfristens starttidspunkt.

Deretter skal jeg i punkt 6 se på dommens konsekvenser for forståelsen av NS 8405, og de konsekvenser avgjørelsen får for parter i et entreprisforhold som er regulert av standarden. Avslutningsvis vil jeg i punkt 7 komme med noen avsluttende bemerkninger, og en vurdering av dommens betydning ut over den konkrete saken.

2. Saksforholdet, anførsler og saksgang i Rt. 2013 s. 1476

Foranledningen for Rt. 2013 s. 1476 var at Narvik kommune skulle bygge et nytt sykehjem – Furumoen Sykehjem i 2005. Det ble avholdt en åpen anbudskonkurranse hvor Brødrene Kiil AS (entreprenøren) hadde det laveste anbudet på utføring av grunnarbeidene til sykehjemmet.⁸

Brødrene Kiil AS og Narvik kommune inngikk en individuell avtale medio 2005 – en enhetspriskontrakt – og bestemte at avtalen skulle suppleres med Norsk Standard 8405:2004 (Norsk bygge- og anleggskontrakt) som en regulering av partenes forhold under byggeprosessen.⁹ Den individuelle avtalen bygde på enhetspriser med regulerbare mengder. Dette innebar at gjennomføringen av kontrakten forutsatte at mengdeoppgjøret for grunnarbeidene skulle skje etter oppmåling, og postene var regulerbare.

Kommunen vedtok i 2006 å utvide byggeplanene ved å tilføye to ekstra fløyer til sykehusets opprinnelige størrelse. Alle de involverte entreprenørene – herunder Brødrene Kiil AS – besluttet å videreføre engasjementet over på det som senere ble kalt byggetrinn 2.

Det ble tidlig i byggeprosessen klart at mengdeangivelsene som kontraktspartene hadde lagt til grunn for anbudet, var for lave. Ettersom Brødrene Kiil fakturerte løpende etter hvert som arbeidet ble utført, og det forelå avvik mellom anbudet og utført arbeid, etterlyste byggherren nærmere dokumentasjon fra entreprenøren om hvilken mengde masse vederlagskravene bygget på. Dette foranlediget en uenighet mellom kontraktspartene om mengdeoppgjøret. I

⁸ Den følgende redegjørelsen baserer seg på faktum slik det presenteres i Rt. 2013 s. 1476, supplert med de tidligere instanser LH-2012-83214 og TOFOT-2010-187744.

⁹ Enhetspriskontrakt (også kalt massekontrakt) er en fastpriskontrakt hvor vederlaget er fastsatt til en bestemt sum for hver mengdeenhet fullført arbeid, f.eks. per kvadratmeter støpt betong, jf. Tore Sandvik, *Entreprenørrisikoen*, Oslo 1966 s. 164-165.

forlengelsen av uenigheten endte kommunen opp med ikke å betale slutfakturaen for byggetrinn 1. Vedrørende byggetrinn 2 unnlot kommunen å betale avdragsfaktura 2 og 3 samt sluttoppgjøringsfakturaen.

Grunnarbeidene for byggetrinn 1 og 2 ble overtatt henholdsvis den 15.11.2006 og den 22.11.2007, og de tilsvarende slutfaktureringer ble utstedt henholdsvis den 11.06.2007 og den 21.01.2008.

Brødrene Kiil foretok seg lite for å kreve inn sitt utestående før de sendte brev 08.06.2010 hvor det ble krevd betaling. Kravet ble avvist av kommunen, noe som endte med at entreprenøren tok ut stevning for Ofoten tingrett den 22.11.2010 med krav om betaling av slutfakturaene.

Vedrørende foreldelsesspørsmålet, anførte entreprenøren at foreldelsesfristen for alle de ubetalte fakturaene, måtte løpe samlet fra slutfaktureringen til byggetrinn 2, jf. fl. § 3 nr. 1. Som begrunnelse for at slutfakturaen til byggetrinn 1 skulle løpe fra dette tidspunktet, ble det anført at det var inngått en avtale om felles behandling av slutfakturaene for byggetrinn 1 og 2. Fakturaen for byggetrinn 1 var dermed ikke foreldet, ettersom forfallstidspunktet for slutfakturaen til byggetrinn 2 måtte legges til grunn.

Narvik kommune bestred entreprenørens forståelse av foreldelsesreglene og anførte at foreldelsesfristen måtte løpe suksessivt etter hvert som den avtalte ytelsen ble utført. Dette måtte medføre at slutfakturaen for byggetrinn 1 var foreldet. Det samme måtte gjelde for mesteparten av slutfakturaen til byggetrinn 2, da kravet etter denne fakturaen bygget på avdragsfaktureringer som var foreldet suksessivt i tråd med utføringen av realytelsen.

Saken kom opp for Ofoten tingrett 5. mars 2012. Ved vurderingen av Brødrene Kiils krav om betaling, måtte tingretten følgelig ta stilling til om kravet var foreldet. Tingretten frifant i denne sammenheng Narvik kommune. Begrunnelsen for resultatet var at kravet etter slutfaktura til byggetrinn 1 var foreldet. For kravet etter slutfaktura til byggetrinn 2 foretok tingretten en vurdering av grunnlaget for kravet, og kom frem til at entreprenøren hadde krav på mindre enn det som allerede var utbetalt. Tingretten tok derfor ikke stilling til foreldelsesspørsmålet vedrørende entreprenørens vederlag for byggetrinn 2.

Saken ble anket til Hålogaland lagmannsrett, hvor saken sto i samme stilling som for tingretten. Lagmannsretten kom til at fl. § 3 nr. 1 overført på entreprisetilfellene, måtte medføre suksessiv foreldelse. Kravet etter slutfakturaen for byggetrinn 1 var dermed foreldet

med unntak av et beløp – entreprenørens «innestående» – som ble funnet videreført som sikkerhet i byggetrinn 2. For byggetrinn 2 var avdragsfaktura 2 foreldet, på lik linje med deler av slutfakturaen for byggetrinn 2. Lagmannsretten kom derimot til at avdragsfaktura 3 og de deler av slutfakturaen som knyttet seg til arbeid utført innenfor 3-årsfristen, ikke var foreldet.

Brødrene Kiil AS anket saken til Høyesterett med den begrunnelse at lagmannsrettens rettsanvendelse var feil – nærmere bestemt vurderingen av foreldelsesfristens utgangspunkt for de krav som var knyttet til byggetrinn 2. Høyesteretts behandling av spørsmålet er gjenstand for analysen i punkt 5.

3. Sentrale hensyn i foreldelsesloven

Da jeg i det følgende skal behandle sentrale hensyn i foreldelsesloven, er det med den begrunnelse at hensynene bak foreldelsesfristens starttidspunkt er sammenfallende med de generelle hensyn bak foreldelsesreglene.¹⁰

Foreldelsesloven inneholder ingen formålsparagraf eller definisjon av begrepet «foreldelse». Det er dermed vanskelig å definere begrepet ut fra lovens ordlyd. Ut fra sammenhengen mellom reglene kan det imidlertid sluttet at kjernen i foreldelsesbegrepet er at en kreditors rett til oppfyllelse av en fordring på penger eller andre ytelser kan bortfalle, jf. foreldelsesloven § 1 og 24. Slikt bortfall vil som regel skyldes kreditors manglende oppfølging og inndrivning av sitt krav over en gitt tidsperiode, jf. foreldelsesloven §§ 2 til 9.

Forarbeidene til den någjeldende foreldelsesloven inneholder ingen nærmere redegjørelse for hvilke hensyn foreldelsesreglene hviler på. Dette kan være fordi foreldelsesinstituttet i dag anses som selvsagt.¹¹ Foreldelsesinstituttet har tradisjonelt blitt ansett å hvile på en presumsjon om at fordringen på grunn av den forløpte tid er gjort opp, et vern av skyldnerens innrettelse om at kravet ikke lenger vil gjøres gjeldende, og et formål om å sanksjonere kreditors klanderverdige passivitet med hensyn til sine rettigheter.¹² I sin opprinnelse bygger dermed foreldelsesreglene på *passivitets- og innrettelseshensyn*.

Foreldelsesfristens *lengde* er i utgangspunktet strengt objektivt fastsatt til 3 år for fordringer som ikke omfattes av særskilte foreldelsesfrister, jf. fl. § 2, sml. §§ 4 - 9. Oversettes denne

¹⁰ Skag 2011 s. 19.

¹¹ Se Asbjørn Kjønstad og Steinar Tjomsland, *Foreldelsesloven*, Oslo 1983 s. 18; Skag 2011 s. 19.

¹² Skag 2011 s. 20-24 og s. 29 med videre henvisning til Hurtigkarl, *Den Danske og Norske private Rets første Grunde*, 1814 s. 213.

fristen er kravet tapt. Den objektive fristlengden er i hovedsak begrunnet i de tradisjonelle hensynene som er nevnt ovenfor. I tillegg til de tradisjonelle hensynene kan man også begrunne regelen med hensyn som fremtrer ved en analyse av reglens funksjon og virkning.

En objektiv tidsramme for når et krav kan gjøres gjeldende har en avklarende virkning både for kreditor, skyldneren og den rettsanvendende jurist som skal ta stilling til om fordringen fortsatt kan gjøres gjeldende. At det er en forholdsvis kort frist for et kravs levetid medfører at *krav kommer opp for domstolen før bevis svekkes*. Dersom kreditor anlegger søksmål må han bevise at et krav en gang har vært stiftet. Skyldneren må på sin side bevise at kravet er oppgjort, eller at kravet aldri har blitt stiftet. Dersom det er gått lang tid fra fordringens stiftelse vil det være betydelig vanskeligere å fremskaffe bevis for fordringens eksistens, eller for at fordringen eventuelt er gjort opp.¹³

Foreldelsesreglene vil dermed medvirke til at tvister om en fordring bringes inn for domstolene før bevisene er svekket. Dette medfører at rettsavgjørelser som tar stilling til så svekkede bevis at *rettssikkerheten* er i fare blir unngått. Det vil igjen medføre at en allmenn *tillit til rettssystemet* blir opprettholdt.¹⁴

Foreldelsesinstituttet vil også medføre *prosessøkonomiske* fordeler. Ved inntrådt foreldelse kan partene ved omtvistede krav forholde seg til kravet uten å måtte gå til søksmål. Grunntanken er at partene etter 3 år kan legge til grunn at kravet ikke lenger kan gjøres gjeldende. Dette gjør at partene ved inntrådt foreldelse ikke trenger å anlegge søksmål for å få et standpunkt til fordringens (fortsatte) eksistens. Utgangspunktet må riktig nok nyanseres noe i tråd med tilleggsfristene. Søksmål kan likevel tenkes dersom partene er uenige om kreditor f.eks. har krav på tilleggsfrist på grunn av uvitenhet om sitt krav.

Før inntrådt foreldelse, vil skyldnerens erkjennelse av forpliktelsen avbryte foreldelsesfristens løp slik at kreditor unngår å måtte ta ut søksmål for å avbryte fristen, jf. fl. § 14. For tilfellene hvor skyldneren ikke erkjenner fordringen, vil søksmål som tas ut innen foreldelsesfristens utløp kunne medføre prosessøkonomiske fordeler og en arbeidsbesparende virkning ved at domstolen unngår å behandle saker som går langt tilbake i tid, hvor bevisføringen kan være både omfattende og usikker.¹⁵

¹³ Skag 2011 s. 24-28.

¹⁴ Skag 2011 s. 34.

¹⁵ Skag 2011 s. 33.

Foreldelsesfristens klart definerte lengde etter § 2, vil også medføre *forutberegnelighet* for partene ved at de kan innrette seg på at gamle krav ikke uventet kan gjøres gjeldende. Dette blir ofte fremhevet som det viktigste hensynet bak foreldelsesinstituttet. Forutsetningen for at kreditor og skyldner kan innrette seg på at gamle krav ikke blir gjort gjeldende, er at foreldelsesreglene gir *klare og forutsigbare løsninger* som partene kan forstå og innrette seg i tillit til.¹⁶ Regelverket bør av den grunn være utformet så *enkelt, uniformt og praktikabelt* som mulig. Dette gjelder både ved lovgivers utforming, og ved domstolenes tolkning av reglene.¹⁷ Dersom reglene i seg selv, eller domstolens tolkning av dem, i stor grad åpner for skjønn for eksempel om foreldelsesfristens starttidspunkt, vil dette kunne undergrave foreldelsesinstituttet.¹⁸

På den annen side bør reglene unngås utformet og anvendt så strengt at de oppfordrer til å bringe uomtvistede eller premature krav opp for domstolene. Med premature krav menes krav som ikke har fått fastsatt sitt endelige omfang. Dersom tolkningen og anvendelsen av reglene gjør at det oppstår et behov for kreditor til å føre premature eller uomtvistede krav for domstolene, vil dette mot reglenes hensikt kunne virke prosesskapende.¹⁹

Vedrørende foreldelse av en entreprenørs vederlagskrav, er det interessant å merke seg at hensynene bak foreldelsesloven ikke taler med tyngde for at foreldelsesfristen bør løpe fra entreprenørens fremdriftskrav. Så lenge byggeprosessen forløper og oppdraget utføres av entreprenøren, er ikke faren for bevisforspillelse særlig høy. Tilsvarende vil det fra byggherrens side vanskelig kunne hevdes at han har innrettet seg på at vederlagskravet ikke kan gjøres gjeldende så lenge kontrakten fortsatt er under gjennomføring.²⁰

Det er av den grunn interessant å se nærmere på hvilke hensyn Høyesterett veier opp mot hverandre når flertallet likevel kommer frem til at suksessiv foreldelse bør utgjøre løsningen for foreldelsesfristens starttidspunkt i entreprisforhold. Dette vil blant annet være gjenstand for drøftelse i analysen under punkt 5, og avslutningsvis i punkt 7.

¹⁶ Se Rt. 1999 s. 1755 (s. 1760); Skag 2011 s. 34 og 127; Trygve Bergsåker, *Pengekravsrett*, Oslo 2011 s. 307; Krüger 2002 s. 138.

¹⁷ Kjørven 2011 s. 34.

¹⁸ Skag 2011 s. 34.

¹⁹ Kjørven 2011 s. 34.

²⁰ Skag 2011 s. 139.

4. Hovedregelen om foreldelsesfristens starttidspunkt

Før det foretas en analyse av Høyesteretts vurdering av foreldelsesfristens starttidspunkt i entreprisetilfellene, er det naturlig å foreta en kort redegjørelse for foreldelseslovens hovedregel om friststart.

Foreldelsesloven inneholder en alminnelig hovedregel i § 3 nr. 1, samt enkelte særregler for friststart i § 3 nr. 2 til nr. 4, samt §§ 4 til 9.²¹ Den alminnelige hovedregel som følger av fl. § 3 nr. 1, er som nevnt innledningsvis at foreldelsesfristen starter sitt løp «den dag da fordringshaveren tidligst har rett til å kreve å få oppfyllelse.» Dette er bestemmelsen som Høyesterett benyttet for å besvare spørsmålet om entreprenørens vederlagskrav var foreldet.

Etter ordlyden i § 3 nr. 1 skal det foretas to ulike vurderinger: Først en vurdering av hva som utgjør en *oppfyllelse* i forholdet mellom partene, og deretter en vurdering av tidspunktet hvor kreditor tidligst kunne *kreve* slik oppfyllelse.

Hva som utgjør *oppfyllelse* beror på en tolkning av grunnlaget for fordringen.

Fordringsgrunnlaget kan være en avtale, en rettsavgjørelse, et offentligrettslig vedtak o.l.²² I pengekravstilfellene vil en vurdering av hva som utgjør oppfyllelse, medføre få problemer. Her vil skyldnerens betaling av den utestående fordringen utgjøre oppfyllelse etter ordlyden i fl. § 3.

Når det gjelder spørsmålet om når kreditor kan *kreve* betaling, må det sondres mellom to ulike tilfeller for når kreditor kan kreve betaling. I utgangspunktet kan kreditor ikke kreve betaling før fordringen har forfalt. Et bestemt forfallstidspunkt kan følge av bl.a. avtale, sedvane eller lov.²³ Det er først ved forfallstidspunktet at skyldneren er pliktig til å betale fordringens pålydende.²⁴ Da kreditor først kan kreve oppfyllelse ved forfallstidspunktet, kan foreldelsesfristen ikke begynne å løpe før fordringen har forfalt.²⁵

I de tilfeller hvor det ikke foreligger et bestemt forfallstidspunkt, vil skyldnerens betalingsplikt oppstå ved kreditors *påkrav*, jf. lov 17. februar 1939 nr. 1 om gjeldsbrev (heretter: gjeldsbrevloven eller gbl.) § 5 første ledd.²⁶ I motsetning til tilfellene hvor det er avtalt forfall, vil kreditor her som utgangspunkt – med mindre annet er avtalt eller følger av et

²¹ Kjørven 2011 s. 95.

²² Kjørven 2011 s. 98.

²³ Skag 2011 s. 99.

²⁴ Bergsåker 2011 s. 36-37.

²⁵ Skag 2011 s. 99.

²⁶ Bestemmelsen anvendes analogisk på formuerettslige pengekrav, jf. bl.a. Skag 2011 s. 114.

annet rettsgrunnlag – kunne rette påkrav mot skyldneren fra og med tidspunktet for fordringens stiftelse. Dette innebærer at foreldelsesfristen vil løpe fra tidspunktet hvor påkrav tidligst kan fremsettes, da kreditor har adgang til å kreve oppfyllelse fra og med dette tidspunktet.²⁷ For enkelte kreditorer kan dette komme som en overraskelse, og det kan i noen tilfeller medføre at kreditors krav er foreldet før påkrav har blitt rettet mot skyldneren, for eksempel ved langvarige låneforhold mellom nære slektninger.²⁸

Begrunnelsen for at friststart etter foreldelsesloven ikke løper fra tidspunktet hvor påkravet faktisk fremsettes, er at dersom foreldelsesfristens starttidspunkt avhenger av kreditors påkrav, vil det ikke eksistere noen ytre ramme for når kravet senest kan gjøres gjeldende.²⁹ Ved å vente med å fremsette påkrav vil kreditor kunne utsette friststarttidspunktet tilsvarende, og dermed også det faktiske foreldelsestidspunktet. Kreditor vil i slike tilfeller ha fullstendig herredømme over foreldelsesfristen.

Forarbeidene til foreldelsesloven erkjenner at den objektive friststartregelen slik den er utformet i § 3 nr. 1, kan gi enkelte urimelige utslag. For å avbøte på den urimelighet som kan oppstå ved for strenge foreldelsesregler, har lovgiver gitt regler om tilleggsfrist, jf. f.eks. fl. § 10.³⁰

Dersom kontraktsparter i et gjensidig bebyrdende kontraktsforhold ikke har avtalt noe om oppfyllelestiden for et krav, må oppfyllestidspunktet utledes fra obligasjonsrettslige regler.³¹ Ettersom entreprisforhold ikke er underlagt lovbestemte forfallstidspunkter, må oppfyllestidspunktet søkes ved en tolkning av partenes avtale. Dersom partene ikke har avtalt et bestemt forfallstidspunkt, er det avgjørende om «kravet har aktualisert seg på en slik måte at det kan bringes til forfall ved fremsetting av påkrav.»³²

I entreprisetilfellene har det vært teoretisk uenighet om når foreldelsesfristen skal begynne å løpe for entreprenørens vederlagskrav. Entreprenørens arbeidsforpliktelse er en resultatforpliktelse. I utgangspunktet kan dette tyde på at oppfyllestidspunktet vil foreligge ved arbeidets ferdigstilling ved overtakelsen og sluttoppgjøret. Entreprenøren har likevel adgang til å kreve fremdriftsbetaling før dette tidspunktet. Uenigheten i juridisk teori fremstår

²⁷ Se Rt. 1993 s. 868 (kjm.utv.); Rt. 1958 s. 301; Skag 2011 s. 114; Hagstrøm 2011 s. 767.

²⁸ Se Kjørven 2011 s. 101; Skag 2011 s. 114; Forfatterens eksempel på lån mellom nære slektninger fremstår som hentet fra forarbeidene i Ot. prp. nr. 38 (1977-1978) s. 52-53. Slik foreldelse kalles også «skjult foreldelse» av Krüger 2002 s. 137-138.

²⁹ Skag 2011 s. 98.

³⁰ Ot.prp. nr. 38 (1977-1978) s. 52-53.

³¹ Skag 2011 s. 134.

³² Skag 2011 s. 126.

som knyttet til spørsmålet om entreprenørens krav på avdragsbetaling under arbeidets utførelse, også utgjør en fristutløsende oppfyllelse etter fl. § 3 nr. 1.

Marthinussen mener at oppfyllestidspunktet i entreprisetilfellene først inntreer ved partenes sluttoppgjør. Før dette tidspunktet representer avdragsnotaen etter hans syn kun en midlertidig avregning av deler av partenes totale mellomværende. Dette medfører at foreldelsesfristen ikke kan løpe før entreprenøren har hatt mulighet til å fastsette sitt rettmessige krav ved sluttoppjøret.³³

Tilsvarende oppfatter jeg Krüger som ved tolkningen av § 3 nr. 1, mener at entreprenøren ikke mister sitt krav på oppgjør dersom han «avstår fra retten til å kreve avdragsoppgjør».³⁴ Da Krüger formulerer setningen som om det er entreprenøren som *avstår*, må dette forstås slik at han sikter til en ensidig handling fra entreprenørens side. Dersom entreprenøren ensidig kan avstå fra å fakturere avdrag, uten at de samme delene av hans vederlagskrav skal være gjenstand for foreldelse, forutsetter dette at foreldelsesfristen ikke løper i tidsperioden mellom når avdrag kan kreves og sluttoppjøret gjennomføres.

På den annen side mener Kjørven mfl. at foreldelsesfristen må løpe fra det tidspunkt entreprenøren kan fremsette avdragskrav. Etter deres syn er det ikke avgjørende når det totale vederlag er oppgjørsmodent, men når fordringshaveren kan kreve oppfyllelse – enten dette skjer som en deloppfyllelse eller ved en engangsoppfyllelse. Som begrunnelse fremheves det at dersom byggherren ikke betaler, så vil han være i mislighold, slik at foreldelsesfristen etter fl. § 3 nr. 2 uansett vil ta til å løpe.³⁵

Miriam Skag mener i likhet med Kjørven at løsningen i entreprisetilfellene må være suksessiv foreldelse, men med en litt annerledes begrunnelse. Skag vektlegger at dersom byggherren har tatt skritt for å inndrive sin fordring ved å sende faktura, bør han på tilsvarende måte ha en oppfordring til å sørge for at denne betales. Selv om det endelige oppjøret er usikkert, mener hun at kreditor her har rett til å kreve oppfyllelse så lenge beløpet er beregnet i samsvar med kontraktens bestemmelser. Dersom entreprenøren ikke har fakturert, mener hun at løsningen er mer tvilsom, men kommer til at foreldelsesfristen også i slike tilfeller bør løpe suksessivt.³⁶

³³ Marthinussen 2010 s. 553.

³⁴ Krüger 2002, i note 14. Riktignok i relasjon til NS 3430 som var en forløper til NS 8405.

³⁵ Kjørven, 2011 s. 103.

³⁶ Skag 2011 s. 138-141. Skag benytter begrepet «etappevis foreldelse» om det jeg oppfatter som samme fenomen.

Av eldre juridisk litteratur kan det vises til Stub Holmboe som i sin tid uttrykte at foreldelsesfristen løper samlet fra oppdragets avslutning, med mindre det er inngått en avtale om «et betalingsprogram med faste forskuddsbeløp». For tilfeller hvor det er inngått et betalingsprogram mente han at de avtalte forskuddsbeløp kan likestilles med avdragsbetalinger innenfor andre næringsområder, der foreldelsesfristen løper suksessivt.³⁷ Overført til dagens terminologi kan det hevdes at den avtalte adgang til avdragsbetaling etter NS 8405 kan utgjøre et slikt «betalingsprogram» som gjør at foreldelsesfristen også etter hans syn vil løpe suksessivt i entreprisetilfellene.

Som det fremgår av juridisk litteratur, har det vært delte meninger om hvilket tidspunkt foreldelsesfristen skal begynne å løpe fra i entrepriseforhold. Da spørsmålet kom opp for Høyesterett i Rt. 2013 s. 1476, var partenes anførsler i realiteten en gjenspeiling av uenigheten i juridisk teori.³⁸

5. Analyse av Rt. 2013 s. 1476

5.1. Innledning

Høyesterett avklarte i Rt. 2013 s. 1476 foreldelsesfristens starttidspunkt i entrepriseforhold. Dommen endte, som poengtert tidligere, med størst mulig dissens. Et sentralt formål med analysen vil dermed være å belyse skillet mellom flertallets og mindretallets begrunnelse.

Analysen er i det følgende inndelt etter flertallets og mindretallets vurdering av foreldelsesfristens starttidspunkt i entrepriseforhold. I punkt 5.2 skal jeg analysere flertallets vurdering av foreldelsesfristens starttidspunkt etter fl. § 3 nr. 1. Deretter ser jeg på mindretallets dissens i punkt 5.3. Avslutningsvis foretas en oppsummering i punkt 5.4.

³⁷ Se C. Stub Holmboe, *Foreldelse av fordringer*, Oslo 1946, s. 65-66; Skag 2011 s. 140.

³⁸ Se punkt 2 ovenfor.

5.2. Flertallets vurdering

5.2.1. Vurderingen av foreldelsesfristens starttidspunkt

Flertallet innleder vurderingen av foreldelsesfristens starttidspunkt med å redegjøre for det kontraktsrettslige prinsippet om ytelse mot ytelse. I denne sammenheng uttrykker førstvoterende Bull, at dersom ikke annet er avtalt innebærer prinsippet at

«... den som skal prestere realytelsen, kan kreve vederlaget betalt straks realytelsen er erlagt. Er realytelsen slik at den tar tid å gjennomføre, er utgangspunktet at vederlaget først kan kreves utbetalt når ytelsen er fullført ...»³⁹

Slik jeg forstår førstvoterende, innleder han med en tolkning av hva som utgjør oppfyllestidspunktet i entreprisforhold. Ved å ta utgangspunkt i prinsippet om ytelse mot ytelse og overføre det på entreprisetilfellene, kan det raskt slutes at entreprenøren skal nedlegge en realytelse, og har krav på et pengevederlag som motytelse.

For å finne oppfyllestidspunktet etter foreldelsesloven § 3 nr. 1, må man dermed fastslå tidspunktet for når entreprenøren tidligst kan kreve vederlag for hans realytelse.

Førstvoterende går i denne sammenheng til bestemmelsene i NS 8405 som regulerer forholdet mellom partene og slår fast at:

«I entreprisforhold vil det gjerne ta tid for entreprenøren å slutføre sitt arbeid. Av denne grunn inneholder NS 8405 punkt 28.1 en regel om rett til å kreve avdrag underveis, såkalt fremdriftsbetaling.»⁴⁰

I forlengelsen av dette siterer førstvoterende NS 8405 punkt 28.1 og presiserer at NS 8405 punkt 29.1 oppstiller en betalingsfrist i entreprisetilfellene på 28 dager etter mottak av faktura.⁴¹

Av førstvoterendes begrunnelse kan det slutes at flertallet anser NS 8405 punkt 28.1 for å regulere oppfyllestidspunktet i entreprisforhold. Det savnes likevel en grundigere drøftelse fra flertallet om avdragskrav etter punkt 28.1 utgjør et vederlag som kan kvalifisere til å være oppfyllelse i foreldelseslovens forstand. For det første fremgår det i punkt 28.1 tredje ledd at byggherren ved betaling av avdrag ikke erkjenner grunnlaget for vedkommende faktura. At byggherren ikke erkjenner kravets grunnlag ved betaling, taler mot at

³⁹ Rt. 2013 s. 1476 avsnitt 36.

⁴⁰ Avsnitt 37.

⁴¹ Avsnitt 37 og 38.

fremdriftsbetaling er et vederlag. Byggherren kan jo tross alt i medhold av bestemmelsen kreve pengene tilbake på et senere tidspunkt.⁴²

Flertallet kunne for det andre ha trukket inn NS 8405 punkt 33.1. Etter punkt 33.1 skal partene i et entreprisforhold foreta en fullstendig gjennomgang av sitt mellomværende ved å gjennomføre et sluttoppgjør ved byggherrens overtakelse av arbeidet. Bestemmelsen ser ut til å gjenspeile det flertallet siterer innledningsvis om at ved langvarig nedleggelse av en realytelse vil vederlag først kunne kreves ved fullføringen av ytelsen. På bakgrunn av uenigheten i juridisk teori vedrørende valg av friststarttidspunkt, burde flertallet etter min mening foretatt en grundigere drøftelse av forholdet mellom prinsippet om ytelse mot ytelse og entreprisetilfellene.

At flertallet ikke drøfter forholdet nærmere, kan tolkes som at førstvoterende er enig med byggherren i at foreldelsesloven § 3 nr. 1 ikke skiller mellom foreløpig og endelig betaling.⁴³ Dersom oppfyllelsesbegrepet etter § 3 også omfatter krav på foreløpig betaling, vil oppfyllestidspunktet i entreprisforhold være tidspunktet entreprenøren tidligst kan fremsette et avdragskrav. Det er således uten betydning at betalingen er et avdrag som utbetales a konto.⁴⁴ Flertallet kommer dermed til samme tolkningsresultat som dommerne i en tidligere avsagt dom av Eidsivating lagmannsrett.

Eidsivating lagmannsrett foretok i LE-1996-217 en vurdering av foreldelsesfristens starttidspunkt for en ingeniørs a kontokrav på honorar. Lagmannsretten kom til at:

«Etter lagmannsrettens syn er det heller ingen tvil om at en slik rett til å kreve avdrag må anses som en rett til å kreve "oppfyllelse" i foreldelsesloven forstand. Dette må gjelde selv om den endelige honorarberegningen her, i følge honoraravtalen, først kunne foretas i ettertid.»

At førstvoterende Bull anser et a konto avdragskrav som en rett til å kreve oppfyllelse er dermed ikke et nytt juridisk standpunkt i norsk rett. Det er likevel første gang en autorativ kilde har fremholdt at et slikt standpunkt også må gjelde for vederlagsordningen i entreprisforhold.

⁴² Marthinussen 2010 s. 442.

⁴³ Anføres av Narvik kommune i avsnitt 28.

⁴⁴ Tilsvarende forståelse av fl. § 3 nr. 1 uttrykkes i Kjørven 2011 s. 103.

For å komme frem til foreldelsesfristens utgangspunkt, går førstvoterende deretter til ordlyden i fl. § 3 nr. 1 og bestemmelsens forarbeider.⁴⁵ Av ordlyden kombinert med forarbeidene, utleder førstvoterende i avsnitt 41 at:

«Når prinsippet om ytelse mot ytelse gjelder for det aktuelle kontraktsforholdet, innebærer det at foreldelsesfristen for realdebitors krav på godtgjørelse begynner å løpe den dagen realdebitor har prestert sin ytelse.»

Deretter uttrykker førstvoterende i avsnitt 42:

«Dersom det er avtalt en betalingsfrist etter påkrav, starter imidlertid fristen først på den senere dagen da den avtalte betalingsfrist løper ut. Som nevnt har partene i denne saken avtalt en slik betalingsfrist.»⁴⁶

Flertallets tolkning av fl. § 3 nr. 1 fremstår ikke som selvsagt ut fra disse to avsnittene. Av den grunn skal jeg i det følgende klargjøre hva førstvoterende egentlig har kommet frem til.

Som nevnt i punkt 4, må man ved en vurdering av foreldelsesfristens starttidspunkt skille mellom fordringer med et bestemt forfallstidspunkt og fordringer som forfaller ved påkrav. Etter NS 8405 punkt 28.1 «kan» entreprenøren fakturere avdragsvis. Dette innebærer at entreprenørens vederlagskrav forfaller ved avdragsvis fremsettelse av påkrav.

For krav som forfaller ved påkrav er hovedregelen i § 3 nr. 1 at foreldelsesfristen starter å løpe fra det tidspunkt kreditor tidligst kan fremsette påkrav. I normale fordringstilfeller vil dette ofte være ved fordringens stiftelse.⁴⁷ I entreprisetilfellene følger det derimot av NS 8405 punkt 28.1 at entreprenøren i utgangspunktet kan kreve avdrag «etter hvert som utførelsen skjer». Dette innebærer at entreprenøren må ha nedlagt realytelsen før han kan kreve avdrag.

Når flertallet uttrykker at foreldelsesfristen vil løpe fra «den dagen realdebitor har prestert sin ytelse», innebærer dette at foreldelsesfristen i entreprisetilfellene må løpe parallelt med entreprenørens utførelse av arbeidet. Tidspunktet når entreprenøren tidligst kan kreve oppfyllelse for et bestemt arbeid, er dermed rett etter arbeidets utførelse. Etersom flertallet ikke skiller mellom resultatforpliktelser og innsatsforpliktelser, innebærer dette at foreldelsesfristen løper daglig for entreprenørens utførte arbeid. Slik tolker jeg også flertallet når det senere i avsnitt 56 uttrykkes at:

⁴⁵ Ot.prp. nr. 38 (1977-1978) s. 52.

⁴⁶ Avsnitt 42.

⁴⁷ Se Skag 2011 s. 124; Anne Cathrine Røed, *foreldelse av fordringer*, Oslo 2010 s. 153.

«For øvrig må imidlertid foreldelsesloven § 3 nr. 1 etter mitt skjønn innebære at foreldelse skjer etter hvert som arbeidet utføres – og da med utgangspunkt i en dag for dag-betraktning siden foreldelseslovens fristsystem legger opp til nettopp det.»

I tråd med ordlyden innebærer dette at foreldelsesfristen etter hovedregelen i § 3 nr. 1, løper dag for dag og uavhengig av om entreprenøren faktisk har fakturert. Det er tidspunktet entreprenøren kunne kreve, ikke når han har krevet som er avgjørende.

Flertallets tolkning av fl. § 3 nr. 1 fremstår som interessant for entreprisetilfellene. Ingen av forfatterne som har behandlet problemstillingen om foreldelsesfristens starttidspunkt, har direkte fremhevet at tidspunktet entreprenøren kan kreve oppfyllelse må sammenfalle med entreprenørens utførelse av realytelsen. Både Kjørven mfl. og Skag synes å vektlegge faktureringstidspunktet som foreldelsesfristens starttidspunkt.⁴⁸ Det er likevel naturlig å la foreldelsesfristen løpe fra utførelsen av realytelsen fremfor faktureringstidspunktet for entreprenørens avdragskrav. Mindretallet begrunner hvorfor faktureringstidspunktet er uegnet som foreldelsesfristens starttidspunkt. Jeg kommer tilbake til dette i punkt 5.3.1.

Som nevnt, vektlegger flertallet også at en avtalt betalingsfrist får betydning ved vurderingen. Flertallet begrunner imidlertid ikke hvorfor betalingsfristen må legges til grunn som avgjørende for foreldelsesfristens starttidspunkt. Det blir dermed nødvendig å oppstille et tenkt grunnlag for flertallets resonnement.

Et slikt grunnlag kan være forholdet mellom entreprenørens rett til å kreve, og byggherrens plikt til å betale en fordring. For at kreditor skal ha en reell rett til å kreve betaling, må det også foreligge en plikt for debitor til å betale når kreditor fremsetter et påkrav. Etter gjeldsbrevloven § 5 annet punktum plikter debitor som utgangspunkt å betale «straks» kreditor fremsetter et påkrav. Ved å avtale en betalingsfrist har partene avtalt seg bort fra at betalingsplikten inntreffer straks.⁴⁹

Dersom tidspunktet entreprenøren tidligst kan kreve oppfyllelse for en realytelse er 1. mars, innebærer en avtalt betalingsfrist at entreprenøren i realiteten ikke kan forvente å få betaling før etter utløpet av betalingsfristen. Dette gjør at foreldelsesfristen heller ikke kan løpe fra tidspunktet entreprenøren tidligst kunne fremsette påkrav, men forskyves til tidspunktet for

⁴⁸ Se Kjørven 2011 s. 103; Skag 2011 s. 140.

⁴⁹ Sml. Kjørven 2011 s. 102.

betalingsfristens utløp. I tilfellet ovenfor vil en betalingsfrist på én måned innebære at foreldelsesfristens starttidspunkt er den 1. april.

Flertallets utgangspunkt om at foreldelsesfristen løper daglig, må igjen modifieres av NS 8405 punkt 28.1. Etter bestemmelsens andre ledd kan entreprenøren ikke sende faktura oftere enn månedlig. Spørsmålet er dermed om en slik faktureringsbegrensning vil få innvirkning på når entreprenøren tidligst kan kreve oppfyllelse, jf. fl. § 3 nr.1.

Hålogaland lagmannsrett la til grunn at NS 8405 punkt 28.1, av praktiske årsaker måtte forstås slik at entreprenøren først kunne fremsette avdragskrav i den påfølgende måned etter realytelsen var nedlagt, tillagt en måneds betalingsfrist.⁵⁰ Dette gjorde at lagmannsretten f.eks. satte foreldelsesfristens starttidspunkt til primo oktober for realytelse utført i august måned.⁵¹

Høyesteretts flertall mente imidlertid at partenes avtaleforhold ikke la opp til den periodiseringen som lagmannsretten benyttet. Førstvoterende uttrykte at

«... punkt 28.1 kan ikke være til hinder for en annen periodisering, slik at perioden for eksempel går fra den 12. i en måned til den 12. i en annen måned.»⁵²

Deretter uttrykte førstvoterende videre at:

«Riktignok må bestemmelsen i NS 8405 punkt 28.1 annet ledd ... innebære at det ikke kan skje noen foreldelse før det er gått én måned siden siste faktura - altså slik at foreldelse for krav basert på arbeidet i denne månedsperioden først skjer fra den dag man er 'kommet ut av skyggen' av fakturaen.»⁵³

Sammenhengen mellom sitatene er ikke helt klare. Jeg tolker likevel flertallet slik at faktureringsbegrensningen i NS 8405 punkt 28.1 annet ledd medfører at dersom det *sendes* en faktura, oppstår det samtidig en karanteneperiode på en måned fra fakturadatoen. I denne karanteneperioden kan entreprenøren ikke *kreve* betaling for utført arbeid, noe som igjen medfører at det ikke kan kreves oppfyllelse etter fl. § 3 nr. 1. Dette innebærer at foreldelsesfristen ikke vil løpe dag-for-dag for arbeidet i den påfølgende måneden etter fakturering, men at fristen for dette arbeidet løper samlet fra utløpet av karanteneperioden, tillagt en måneds betalingsfrist.

⁵⁰ LH-2012-83214 avsnitt 9 og 10 etter «lagmannsretten skal bemerke».

⁵¹ LH-2012-83214 avsnitt 7 under vurderingen til byggetrinn 2.

⁵² Avsnitt 55.

⁵³ Avsnitt 56.

Flertallets forståelse av NS 8405 punkt 28.1 skiller seg dermed fra lagmannsrettens praktiske anvendelse av regelen. Flertallet uttrykker at NS 8405 punkt 28.1 først får innvirkning på foreldelsesfristens starttidspunkt ved en *aktiv handling* fra entreprenørens side, med andre ord en fakturering. Videre uttrykker flertallet at foreldelsesfristens starttidspunkt kan gjøres til gjenstand for en periodisering, men ikke på det grunnlaget som lagmannsretten la til grunn. Dersom det kan utledes en faktureringsrutine mellom partene vil foreldelsesfristen løpe i tråd med den etablerte rutinen.

Dersom entreprenøren har en fast og månedlig faktureringsrutine vil han i tråd med NS 8405 punkt 28.1 ikke sende faktura oftere enn hver måned. Dette gjør at entreprenøren i realiteten ikke kan kreve oppfyllelse før ved neste faktureringsstidspunkt etter entreprenørens faktureringsrutine. Dersom entreprenøren fakturerer konsekvent og månedlig, medfører dermed flertallets tolkning av § 3 nr. 1 få retts tekniske problemer. Dette ettersom begrensningen i punkt 28.1 om maksimalt månedlig fakturering, gjør at man får jevnlige karanteneperioder som samler opp realytelsen, og legger begrensninger på adgangen til å kreve oppfyllelse. På tilsvarende måte oppstår det også en form for parallellitet mellom det arbeid som er fakturert på en faktura, og når foreldelsesfristen løper for det samme arbeidet.

Etter NS 8405 punkt 28.1 har entreprenøren likevel ingen plikt til å fakturere rutinemessig og månedlig. Spørsmålet som oppstår er hvilken betydning NS 8405 punkt 28.1 annet ledd får for foreldelsesfristen dersom entreprenøren fakturerer sporadisk etter eget forgodtbefinnende.

Eksempelvis kan entreprenøren ha oppstart av kontraktsarbeider for byggherren den 1. januar. Den 1. februar sender han faktura #1 for alt arbeid utført frem til fakturadato. Denne fakturaen utløser en karanteneperiode på en måned frem til 1. mars. Entreprenøren velger derimot å avstå fra sende faktura den 1. mars og foretar ingen ytterligere fakturering før faktura #2 sendes den 1. april for alt arbeid utført i perioden mellom faktureringsdatoene.

Dersom byggherren unnlater å betale faktura #2 og entreprenøren anlegger søksmål for å få et fullbyrdelsesgrunnlag, må domstolen følgelig ta stilling til om kravet etter fakturaen er foreldet. Faktura #2 omfatter to måneder med ubetalt arbeid som er utført i henholdsvis februar og mars måned. Arbeidet som er utført i februar er omfattet av karanteneperioden fra faktura #1, slik at tidspunktet entreprenøren kan *kreve* oppfyllelse for dette arbeidet er 1. mars. Når det skal foretas en vurdering av mars måned, innser dommeren at entreprenøren ikke krevde betaling i mars. Entreprenøren hadde her adgang til å fremsette krav om betaling 1. mars, 2. mars, 3. mars osv., men avvendet frem til 1. april med å sende faktura #2.

Ved anvendelse av regelen i fl. § 3 nr. 1 innebærer dette at foreldelsesfristen starter den dagen entreprenøren tidligst kunne kreve betaling. Ettersom entreprenøren ikke sendte faktura den 1. mars, inntrådte heller ingen ny karanteneperiode for mars måned, som samlet opp entreprenørens realytelse og la begrensninger på adgangen til å kreve oppfyllelse. Dette medfører for mars måned, at entreprenøren teoretisk sett kan kreve oppfyllelse hver dag i måneden. Følgen av dette er at det samlet sett løper én samlet foreldelsesfrist for arbeidet utført i februar og rundt 20 foreldelsesfrister for entreprenørens arbeid utført i mars. Innenfor rammene av avdragsfaktura #2, må dommeren dermed vurdere tidspunktet for entreprenørens arbeid opp mot ca. 20 separate foreldelsesfrister.⁵⁴

Gjennomgangen viser etter min oppfatning at flertallets tolkning av fl. § 3 nr. 1 leder til en *rettsteknisk* uheldig regel for foreldelsesfristens starttidspunkt. Mindretallet fremhever at en slik regel strider mot systemet med sluttoppgjør i NS 8405, og det vil medføre en vanskelig vurdering for domstolene dersom entreprenøren fakturerer sporadisk i tråd med ordlyden i NS 8405 punkt 28.1. Hvilken betydning slike momenter har for mindretallets dissens kommer jeg tilbake til under punkt 5.3.

5.2.2. Vurderingen av entreprenørens hovedanførsel

Entreprenørens hovedanførsel var at foreldelsesfristen måtte løpe fra tidspunktet for byggherrens overtakelse av arbeidet, tillagt betalingsfristen for sluttoppgjøret mellom partene.⁵⁵

Førstvoterende behandler entreprenørens hovedanførsel i avsnitt 44 til 53. Før entreprenørens anførsel behandles, foretar førstvoterende som nevnt en tolkning av fl. § 3 nr. 1 i avsnitt 41, som leder til det standpunkt at foreldelsesfristen må løpe suksessivt med utgangspunkt i entreprenørens nedleggelse av realytelsen. At førstvoterende likevel behandler entreprenørens anførsel, fremstår som at dommeren foretar en kontroll av sitt eget resonnement.

I den anledning uttrykker førstvoterende innledningsvis at:

⁵⁴ Antallet separate foreldelsesfrister vil samsvare med antallet arbeidsdager i måneden.

⁵⁵ Avsnitt 19 og 45.

«Lovens system viser altså at foreldelse er undergitt en utpreget positivrettslig regulering, uten rom for mer frirettslige overveielser om hva som vil være et praktisk eller hensiktsmessig utgangspunkt i det enkelte kontraktsforhold.»⁵⁶

Førstvoterende foretar her en presisering av hvilke hensyn som ikke er tungtveiende ved en vurdering av når foreldelsesfristen skal ta til å løpe. På foreldelseslovens område trenger man «praktikable, klare, entydige, forutsigelige og dermed konfliktavvergende regler om fristberegning».⁵⁷ Dersom rimelighetshensyn som kun gjør seg gjeldende i et konkret tilfelle, skal kunne påvirke en avgjørelse av når foreldelsesfristen skal ta til å løpe, er det en konkret fare for at foreldelsesreglenes funksjon vil undergraves. Slike rimelighetshensyn er søkt ivare tatt gjennom foreldelseslovens regler om tilleggsfrister for eksempelvis uvitenhet, jf. fl. § 10.

Deretter tar førstvoterende stilling til entreprenørens anførsel, og uttrykker i den sammenheng at:

«Jeg innser at en foreldelsesfrist med utgangspunkt i overtakelsen, tillagt betalingsfristen for slutfakturaen, nok kan by på praktiske fordeler. Men slik ordlyden er i foreldelsesloven § 3 nr. 1, og så absolutt som bestemmelsen i følge forarbeidene skal forstås, har jeg vanskelig for å se at dette kan være avgjørende.»

Førstvoterende uttrykker her at en foreldelsesfrist fra overtakelsestidspunktet har praktiske fordeler sammenlignet med suksessiv foreldelse, men sett til hensynene bak foreldelsesloven, kan ordlyden ikke fravikes. Avgjørende vil være tidspunktet entreprenøren *tidligst* kan kreve betaling. Deretter underbygger førstvoterende i avsnitt 46 og 47 at overtakelsestidspunktet er utelukket som foreldelsesfristens starttidspunkt, ettersom entreprenøren kan kreve avdragsbetaling før dette, og byggherren har en betalingsplikt selv om han ikke erkjenner fordringsgrunnlaget når han betaler.

Ved å lese mellom linjene, uttrykker førstvoterende indirekte at dersom avdragsbetaling ikke utgjorde en oppfyllelse, eller dersom det ikke forelå betalingsplikt for byggherren, kunne en antitetisk tolkning av bestemmelsen medført at overtakelsestidspunktet var et alternativt starttidspunkt for foreldelsesfristen. Avdragsbetaling utgjør imidlertid utvilsomt en

⁵⁶ Avsnitt 44.

⁵⁷ Krüger 2002 s. 137-138.

oppfyllelse etter flertallets syn, da det blant annet gir grunnlag for misligholdsvirkninger som forsinkelsesrente og stansingsrett dersom kravet ikke betales.⁵⁸

Fordi avdragsbetaling etter flertallets syn utgjør en oppfyllelse etter fl. § 3 nr. 1, avhenger entreprenørens hovedanførsel av om det kan pekes ut andre omstendigheter som tilsier at foreldelsesfristen ikke kan løpe suksessivt. Flertallet fremhever i denne sammenheng to momenter som skal behandles i de påfølgende punkter 5.2.3 og 5.2.4.

5.2.3. Betydningen av adgang til fristavbrudd etter foreldelsesloven § 15

I vurderingen av om det foreligger omstendigheter som tilsier at foreldelsesfristen ikke skal løpe suksessivt, trekker flertallet frem entreprenørens adgang til fristavbrudd ved rettslige skritt.

Førstvoterende uttrykker i denne sammenheng at:

«Skal foreldelsesfristen ta til å løpe etter hvert som entreprenøren kan kreve fremdriftsbetaling for utført arbeid, er det riktignok en forutsetning at krav på slik betaling kan gi grunnlag for dom, slik at entreprenøren kan avbryte foreldelsesfristen ved søksmål, jf. foreldelsesloven § 15.»⁵⁹

Flertallet kommer i forlengelsen av sitatet frem til at entreprenøren har adgang til å avbryte foreldelsesfristen ved å gå til rettslige skritt, men med en noe knapp begrunnelse. Jeg skal i det følgende redegjøre for hvordan spørsmålet om entreprenøren kan avbryte foreldelsesfristen skal vurderes.

Foreldelsesloven § 15 første punktum statuerer at «foreldelse avbrytes når fordringshaveren tar rettslig skritt mot skyldneren for å få dom». Ordlyden i første punktum inneholder ingen forklaring for hva uttrykket «dom» omfatter. Forarbeidene uttrykker i den sammenheng at begrepet må forstås slik at fristavbrudd kan skje både ved fullbyrdelsesdom og fastsettelsesdom.⁶⁰

Fullbyrdelsesdom innebærer at saksøkte blir frifunnet, eller eventuelt pålagt å foreta, unnlate eller tåle en handling, se lov 17. juni 2005 nr. 90 om mekling og rettergang i sivile tvister

⁵⁸ Avsnitt 46. Misligholdsvirkningene følger av NS 8405 punkt 30.1 og 30.2. Betalingsmislighold kan også gi grunnlag for heving etter punkt 39.1.

⁵⁹ Avsnitt 49.

⁶⁰ Ot. prp. nr. 38 (1977-1978) s. 68.

(heretter: tvisteloven eller tvl.) § 19-13 første ledd. Dersom skyldneren ikke frifinnes, vil han i fordringstilfellene normalt bli pålagt å betale fordringens beløp. Det mest praktiske for en entreprenør med en ubetalt avdragsfaktura er dermed å anlegge et fullbyrdelsessøksmål. Dersom entreprenøren er villig til å gå til søksmål, er dette som regel begrunnet i et likviditetsbehov som han ikke er sikret å få dekket hvis han anlegger et fastsettelsessøksmål. Av den grunn behandler jeg i det følgende kun entreprenørens adgang til fullbyrdelsessøksmål.

For å avbryte foreldelsesfristen, må entreprenøren gjøre den ubetalte fordringen til gjenstand for søksmål ved å anlegge sak med påstand om at byggherren skal betale.⁶¹ For at søksmålet skal virke fristavbrytende må fordringen kunne bli rettskraftig avgjort med virkning for partene, enten dette skjer ved de alminnelige domstolene, ved inngivelse av forliksklage eller ved voldgift, jf. fl. § 15 nr. 3.⁶²

I det følgende forholder jeg meg kun til adgangen til søksmål etter tvisteloven § 1-3 da det er denne adgang Høyesterett selv vektlegger i Rt. 2013 s. 1476. Etter tvisteloven § 1-3 oppstilles det to kumulative vilkår for søksmålsadgang. Saken må gjelde et *rettskrav*, og saksøker må påvise et *reelt behov* for å få saken avgjort. I relasjon til flertallets argumentasjon er det mest nærliggende og først klargjøre om fremdriftsbetaling er et rettskrav i tvistelovens forstand.⁶³

Ordlyden i tvisteloven § 1-3 gir ingen nærmere veiledning om hva som ligger i begrepet «rettskrav». Av forarbeidene fremgår det kun at det krav som fremsettes må være underlagt rettslig regulering.⁶⁴ Med dette menes at kravet må kunne underbygges med rettsregler.

Ettersom vilkåret for fristavbrytende virkning er at fordringen gjøres til gjenstand for søksmålet, vil "kravet" i entreprisetilfellene være entreprenørens ubetalte avdragsfaktura(er). Da entreprenørens adgang til å kreve betaling, og utmåling av kravets størrelse fremgår av partenes individuelle kontrakt, må et krav om betaling av avdragsfaktura i utgangspunktet være å anse som regulert av rettsregler.⁶⁵

I forlengelsen av dette uttrykker flertallet

⁶¹ Se Røed 2010 s. 474; Kjørven 2011 s. 334.

⁶² Se Røed 2010 s. 474; Kjørstad/Tjomsland 1983 s. 109.

⁶³ Rt. 2013 s. 1476 avsnitt 76.

⁶⁴ Ot. prp. nr. 51 (2004-2005) s. 364.

⁶⁵ Sml. Tore Schei mfl., *Tvisteloven kommentarutgave*, Oslo 2007 s. 42; Anne Robberstad, *Sivilprosess*, Bergen 2013 s. 84.

«At det er tale om deloppfyllelse, kan i seg selv ikke være til hinder for søksmål.»⁶⁶

Flertallet uttrykker seg noe knapt. Etter rettspraksis under tvistemålsloven ble det oppstilt som vilkår for søksmålsadgang at søksmålgjenstanden (rettskravet) utgjorde et selvstendig rettsforhold. I dette ligger at rettskravet må gi grunnlag for en slutning om partenes rettsstilling, og spørsmålet må være egnet til å bli avgjort selvstendig. Dersom søksmålgjenstanden er et uselvstendig rettsforhold, skal søksmålet avvises.⁶⁷

I utgangspunktet innebærer dette at en saksøker kan gå til søksmål med en kvantitativt begrenset del av et rettsforhold, for eksempel en identifiserbar del av et større krav. Dersom saksøkeren har en rimelig grunn til å oppdele kravet, og saksøkte ikke har en rimelig grunn til å motsette seg oppdelingen, kan saksøkeren gå til søksmål med et delkrav.⁶⁸ Ettersom entreprenøren har adgang etter NS 8405 til å dele opp vederlagskravet i separate avdrag, bør han dermed også kunne gå til søksmål med et slikt krav. Det kan vanskelig hevdes at byggherren har en rimelig grunn til å motsette seg et slikt søksmål.

Ettersom et avdragskrav er regulert av rettsregler og utgjør et selvstendig rettsforhold, må det kunne sluttes at entreprenørens krav på avdragsbetaling er et rettskrav.

Etter tvl. § 1-3 er det videre et krav om *partstilknytning*. Entreprenøren må etter dette vilkåret ha et behov for å få dom i forhold til saksøkte.⁶⁹ Ettersom entreprenørens vederlagskrav alltid er hans eget krav mot byggherren, vil dette vilkåret medføre få problemer i den entreprisekontekst som her diskuteres.

Det neste sentrale vilkåret for søksmålsadgang er at entreprenøren må ha et *reelt behov* for å anlegge sak. I dette vilkåret ligger at forholdet mellom partene må ha tilspisset seg i en slik grad at det foreligger et reelt behov for entreprenøren til å påkalle domstolenes assistanse.⁷⁰

Flertallet uttrykker om dette at:

«Entreprenøren har et reelt behov for betalingen som dels er begrunnet i behovet for likviditet, dels i at betalingen vil dekke en ytelse som allerede er tilført byggherren og ikke kan reverseres.»⁷¹

⁶⁶ Avsnitt 50.

⁶⁷ Jens Edvin A. Skoghøy, *Tvisteløsning*, Oslo 2010 s. 364.

⁶⁸ Skoghøy 2010 s. 364-368.

⁶⁹ Schei 2007 s. 57.

⁷⁰ Skoghøy 2010 s. 379.

⁷¹ Avsnitt 50.

Flertallets begrunnelse for at entreprenøren har et reelt behov er dekkende, men utelater en viktig sonndring. Den tidligere tvistemålsloven av 1915 forutsatte i § 53 at fullbyrdelsessøksmål ikke kunne fremmes før et pengekrav var forfalt.⁷² Forfall ble her brukt som en betegnelse på det tidspunkt oppfyllelse senest måtte skje før mislighold inntraff, siden det er først når kravet er forfalt at kreditors behov for dom oppstår.⁷³ Før dette tidspunktet foreligger det en reell mulighet for at debitor gjør opp for seg av eget initiativ. Tvisteloven er ikke forutsatt å medføre endringer i dette utgangspunktet, selv om skillet mellom de ulike typer søksmål ikke ble videreført i den nye lovens ordlyd.⁷⁴

Av regelen om fremdriftsbetaling i NS 8405 punkt 28.1 fremgår det at entreprenøren «kan» kreve fremdriftsbetalt. Dette innebærer motsetningsvis at entreprenøren også kan la være å kreve slik betaling. For å oppnå søksmålsadgang må entreprenøren faktisk ha forsøkt å kreve inn sitt utestående, da det først er etter at entreprenøren har fremsatt påkrav at hans vederlag forfaller. Det er følgelig kun entreprenørens fakturerte krav som gir søksmålsadgang.⁷⁵

Det oppstår dermed et skille mellom entreprenørens fakturerte og ikke-fakturerte krav. I utgangspunktet kan dette virke uheldig. Likevel er det avgjørende at manglende søksmålsadgang for entreprenørens ikke-fakturerte krav vil bero på entreprenørens egne forhold. Han har tre år på seg til å fremsette påkrav, jf. fl. § 2. Manglende søksmålsadgang beror dermed på entreprenøren selv og ikke på et formelt rettslig hinder. Det skal likevel poengteres at slik relativ søksmålsadgang uthuler entreprenørens valgfrihet etter NS 8405 til å velge om han vil fakturere avdragsvis eller ikke. Dette kommer jeg tilbake til i punkt 6.

Dersom påkrav fremsettes, betaling uteblir og søksmål anlegges, vil entreprenøren i samsvar med flertallets begrunnelse ha et reelt behov for å få kravet pådømt. Entreprenøren vil dermed ha søksmålsadgang etter tvisteloven § 1-3, og han vil i forlengelsen av dette ha adgang etter fl. § 15 til å avbryte en påbegynt foreldelsesfrist ved å foreta rettslige skritt for å drive inn kravet. Foreldelsesloven § 15 utgjør dermed ikke en omstendighet som tilsier at foreldelsesfristen ikke kan løpe suksessivt etter fl. § 3 nr. 1.

⁷² Lov 13. august 1915 nr. 6 om rettergangsmåten for tvistemål (tvistemålsloven) [Opphevet].

⁷³ Jens Edvin A. Skoghøy, *Tvistemål* Oslo 1998 s. 296.

⁷⁴ Ot.prp. nr. 51 (2004-2005) s. 363.

⁷⁵ Se Skoghøy 2010 s. 390; Schei 2007 s.73.

5.2.4. Betydningen av rettskraftsvirkningene av endelig dom om avdragskravet

Ved vurderingen av entreprenørens hovedanførsel tar flertallet avslutningsvis opp rettskraftsvirkningene av en dom. Dette må ses i sammenheng med at førstvoterende vurderer om det foreligger omstendigheter som utgjør *formelle hindre* for at foreldelsesfristen kan løpe suksessivt og parallelt med entreprenørens nedleggelse av realytelsen.

En rettskraftig dom innebærer at det krav som ble fremmet er endelig avgjort.⁷⁶ At kravet er endelig avgjort, innebærer at partene ikke kan fremsette samme krav til ny domstolsbehandling, og at resultatet må legges til grunn ved senere domstolsbehandling av andre krav mellom partene, jf. tvl. § 19-15. I den følgende drøftelsen bruker jeg begrepet «rettskraft» som et synonym for at entreprenørens krav er endelig eller bindende avgjort av en domstol.

Førstvoterende avfeier raskt at en doms rettskraftsvirkninger utgjør et hinder for suksessiv foreldelse, og uttaler:

«Rettskraftvirkningene ... kan nok komplisere gjennomføringen av sluttoppgjøret. Jeg kan imidlertid ikke se at dette utgjør et formelt hinder for å la foreldelsesfristen for avdragskrav løpe fra et tidspunkt før sluttoppgjøret.»

Førstvoterende fremstår som om han undersøker om rettskraftsvirkningene utgjør et formelt hinder for en allerede utført lovtolkning. Jeg er for så vidt enig med flertallet i at rettskraft i seg selv ikke utgjør et slikt hinder. At entreprenøren får dom for en individualiserbar del av et større krav, avskjærer ikke entreprenøren fra å gå til søksmål med resten av vederlagskravet på et senere tidspunkt.⁷⁷ Rettskraftsvirkningene av en dom kan imidlertid benyttes som et moment ved fastleggelsen av hva som er riktig tolkning av en rettsregel.⁷⁸

Det kan problematiseres om førstvoterende kunne ha kommet til et annet tolkningsresultat dersom han hadde trukket inn rettskraftsvirkningene av dommen som et moment i tolkningen av foreldelseslovens ordlyd. Ut fra dommen kan det virke som om mindretallet trekker inn rettskraftsvirkningene som et moment ved tolkningen, og at annenvoterende av den grunn kommer til et annet tolkningsresultat enn førstvoterende. Jeg behandler dette ytterligere i

⁷⁶ Anne Robberstad, *Rettskraft*, Bergen 2006 s. 27.

⁷⁷ Robberstad 2006 s. 197-198.

⁷⁸ Se blant annet Rt. 2013 s. 858 avsnitt 52 og 53.

punkt 5.3.3. Som jeg skal komme tilbake til i punkt 7 har flertallet imidlertid gode grunner for ikke å legge avgjørende vekt på rettskraft som et reelt hensyn ved tolkningen av fl. § 3 nr. 1.

Etter å ha avfeid rettskraft som en omstendighet som taler mot suksessiv foreldelse, foretar førstvoterende en gjennomgang av juridisk teori i avsnitt 52. Her finner han at et lite flertall av forfattere har lagt til grunn at foreldelsesfristen må løpe suksessivt i entrepriseforhold.

På bakgrunn av dette slår førstvoterende fast i avsnitt 53, at entreprenøren ikke kan få medhold i anførselen om at foreldelsesfristen løper fra betalingsfristen for sluttoppgjøret. Dette medfører at flertallet kommer til at foreldelsesfristen løper suksessivt etter den forståelse av flertallets foreldelsesregel som ble gjort rede for i punkt 5.2.1.

5.3. Mindretallets dissens

5.3.1. Vurderingen av foreldelsesfristens starttidspunkt

Mindretallet, representert ved annenvoterende dommer Matheson, inntok et annet standpunkt enn flertallet til foreldelsesfristens starttidspunkt.

Allerede i sitt første avsnitt poengterer annenvoterende at:

«Etter mitt syn er slike avdragsnotaer rene à kontokrav. Denne type avregninger - og tilsvarende avregninger som entreprenøren har hatt adgang til å foreta - kan slik NS 8405 er innrettet, ikke danne grunnlag for foreldelse.»⁷⁹

At annenvoterende tar utgangspunkt i at avdragskrav er rene a konto krav, fremstår ikke som et overraskende standpunkt. Da avdragskrav etter NS 8405 ikke er ment å være et endelig uttrykk for det krav entreprenøren mener å ha, og byggherren ved betaling ikke erkjenner grunnlaget for fordringen, kan betaling av et avdragskrav oppfattes som en form for forskuttering a konto av det vederlag entreprenøren per tidspunkt mener å ha krav på.⁸⁰

Mindretallets standpunkt står likevel i kontrast til både flertallet og en tidligere lagmannsrettsavgjørelse som har lagt til grunn at et a konto krav utgjør en oppfyllelse etter ordlyden i fl. § 3 nr. 1.⁸¹ Årsaken til at mindretallet ikke deler et slikt syn, er at de ved

⁷⁹ Avsnitt 63.

⁸⁰ Tilsvarende er lagt til grunn av Tore Sandvik, *kommentarer til NS 3401*, Bergen 1977 s. 193 og Hagstrøm 2011 s. 376. Det er i NS 8405 ikke foretatt noen realitetsendringer hva angår retten til avdragsbetaling fra NS 3401, jf. Kolrud 2004 s. 335.

⁸¹ LE-1996-217. Se også punkt 5.2.1.

tolkingen av fl. § 3 nr. 1 mener at standardens system har betydning for vurderingen, og herunder at de hensyn og løsninger standarden bygger på er relevante ved fastleggelsen oppfyllestidspunktet i entrepriserforhold.

I denne sammenheng fremhever annenvoterende i avsnitt 64 at han

«... først [ser] på den karakter som krav om «avdrag av kontraktssummen» etter [hans] syn har etter kontrakten.»

Da foreldelsesreglene er utpreget positivrettslige, kan det fremstå som noe underlig at annenvoterende ved en vurdering av foreldelsesfristens starttidspunkt, tar utgangspunkt i et så skjønnspreget vurderingsmoment som *kravets karakter*. Det er imidlertid ved vurderingen av fl. § 3 nr. 1 avgjørende å komme frem til hva som utgjør oppfyllestidspunktet etter partenes kontrakt. I NS 8405 er det som nevnt to alternative tidspunkter for når entreprenøren kan velge å gjøre vederlagskravet gjeldende. Slik sett uttrykker annenvoterende at det tidligste tidspunktet entreprenøren kan kreve en pengeytelse fra byggherren ikke uten videre kan legges til grunn som et oppfyllestidspunkt.

Dette underbygges ved at han i avsnitt 65 fremhever at

«Fremdriftsbetaling representerer langt på vei et unntak fra det kontraktsrettslige prinsippet om ytelse mot ytelse.»

Slik jeg tolker mindretallet i deres innledende premisser, mener de at fremdriftsbetaling ikke utgjør en samtidig utveksling av ytelser etter partenes kontrakt, ettersom byggherrens betaling skjer a konto. Ved a konto betaling er det normalt en forutsetning at kravet er foreløpig, og gjenstand for senere endringer dersom a konto betalingen viser seg å være feilaktig utmålt.⁸² Mindretallet uttrykker dermed indirekte at det ved anvendelsen av fl. § 3 nr. 1 på entrepriserforhold går et skille mellom foreløpig og endelig betaling ved vurderingen av oppfyllestidspunktet etter NS 8405. Betydningen av dette kommer jeg tilbake til nedenfor.

Videre presiserer annenvoterende i samme avsnitt at:

«Ordningen med fremdriftsbetaling på grunnlag av det som er utført, kan ... ikke likestilles med noen deloppfyllelse etter kontraktens punkt 32.»

⁸² Se Bergsåker 2011 s. 62 og s. 66-67 i forbindelse med renter, og s. 261-262. Sml. Martinussen 2010 s. 396 og 442; Kolrud 2004 s. 338-339.

Her trekker annenvoterende et skille mot deloppgjørelse ved deloppgjør som er særskilt regulert i NS 8405 punkt 32. Slike deloppgjør er i motsetning til avdragskrav gjenstand for selvstendig foreldelse dersom det er avtalt for eksempel deloppgjør hver sjette måned.⁸³

Deretter foretar annenvoterende en gjennomgang av bestemmelser i NS 8405 for å undersøke om systemet i standardkontrakten legger opp til at avdragskrav utgjør en oppfyllelse i foreldelsesrettslig forstand.

I avsnitt 66 fremheves det at entreprenøren etter NS 8405 punkt 28.1 «kan» kreve avdrag av kjøpesummen «etter hvert som utførelsen skjer». Etter mindretallets syn innebærer «kan» at entreprenøren kan velge om han vil fakturere løpende eller om han vil vente.⁸⁴

Annenvoterende fremhever at en slik forståelse følger av NS 8405 punkt 33.1 annet ledd bokstav d), som bestemmer at «alle krav som entreprenøren mener å ha som ennå ikke er fakturert» kan medtas på det senere sluttoppgjøret.

I avsnitt 68-72 foretar annenvoterende en gjennomgang av ytterligere bestemmelser i NS 8405. Herunder poengterer han at fremdriftsbetaling etter punkt 28.1 ikke er et endelig uttrykk for entreprenørens krav. Etter punkt 28.3 skal entreprenøren dokumentere fremdriften for å ha rett til fremdriftsbetaling. Annenvoterende fremhever at selv om arbeidet skal søkes dokumentert, er det ingen mekanismer etter kontrakten som skal sikre at avstemmingen er nøyaktig eller uten mangler. Videre poengterer annenvoterende at ettersom kravet ikke er endelig, innebærer dette at byggherren ved betaling ikke erkjenner grunnlaget for kravet, og han kan komme med innsigelser mot kravet enten ved samme, eller ved senere avdragsfakturaer.

Deretter fremhever annenvoterende også at dersom byggherren foretar kontroll underveis og mener det beløp entreprenøren har krevd ikke er i samsvar med utført arbeid, kan byggherren etter punkt 29.3 holde tilbake betaling. Dersom byggherren urettmessig ikke betaler, vil han måtte betale forsinkelsesrente etter kontraktens punkt 30.1, og ved vesentlig mislighold er det også adgang til stansing og heving etter punktene 30.2 og 39.

Annenvoterendes gjennomgang av reglene har som funksjon å underbygge at et avdragskrav i entreprisforhold har en *foreløpig* karakter. Kravets foreløpige karakter blir særlig synliggjort ved at byggherren kan fremsette innsigelser mot en avdragsfaktura ved en annen og senere

⁸³ Skag 2011 s. 140 uttrykker at etappevis foreldelse «i alle fall [må] gjelde ved delovertakelser».

⁸⁴ En slik forståelse av punkt 28.1 er sikker rett. Slik forstås også den lignende bestemmelsen i NF 05 artikkel 20.4. Se Marthinussen 2010 s. 482; Knut Kaasen, *Petroleumskontrakter*, Oslo 2006 s. 511.

fremsett fakturering. Dersom et avdragskrav er ment som et endelig vederlag for en angitt periode av entreprenørens realkyelse, bør en normal oppfyllelse av kravet forutsette at eventuelle innsigelser må fremsettes til den aktuelle faktura. Også sluttoppgjørsregelen i NS 8405 punkt 33.1 trekker i samme retning. Regelen forutsetter en total gjennomgang av partenes mellomværende, med det formål å få frem hvilke krav som fortsatt er aktuelle mellom partene. Slik denne regelen synes praktisert er det en forutsetning at entreprenørens vederlagskrav ikke er gjenstand for foreldelse i tidsperioden fra avdragsfakturering til slutfaktura sendes.⁸⁵

Etter en gjennomgang av relevante bestemmelser i NS 8405 kommer annenvoterende i avsnitt 73 frem til at:

«Forfallstidspunktet for fakturerte krav - det vil si faktureringsstidspunktet med tillegg av betalingsfristen på én måned - kunne etter dette tenkes å danne utgangspunktet for foreldelsen av kravet.»

Som nevnt ovenfor i punkt 5.2.1 kan det ut fra juridisk teori hevdes at faktureringsstidspunktet for en avdragsfaktura også kan utgjøre starttidspunktet for foreldelsesfristen. I motsetning til flertallets regel som i utgangspunktet innebærer at foreldelsesfristen løper dag for dag, vil et slikt friststarttidspunkt være mer praktikabelt. Ved en slik regelforståelse oppstår det en konsekvent sammenheng mellom det utførte og fakturerte arbeid på den ene side, og foreldelsesfristens starttidspunkt på den andre. Annenvoterende sier seg imidlertid uenig i et slikt starttidspunkt, ettersom en slik løsning innebærer et unntak fra foreldelseslovens regel om at fristen skal løpe fra kreditor tidligst kan kreve oppfyllelse.

Jeg er enig med mindretallet når de vektlegger at en slik løsning er i strid med ordlyden i fl. § 3 nr.1.⁸⁶ Det skal likevel bemerkes at juridisk teori fremhever at lagmannsrettspraksis har lagt til grunn at foreldelsesfristen kan følge kreditors faktureringsstidspunkter i tilfeller hvor partene har et løpende mellomværende.⁸⁷ Ved løpende mellomværender har partene ofte avtalt konkrete rutiner og tidspunkter for når fordringen skal gjøres opp. I slike tilfeller kan man regne foreldelsesfristen etter disse rutiner. Dersom det ikke kan utledes en slik rutine, må man falle tilbake på lovens hovedregel som innebærer en suksessiv foreldelse etter hvert som

⁸⁵ <http://www.lawyer.no/aktuelt/ny-hoyesterettsdom--uhandterbart-syn-pa-forholdet-mellom-avdragsnota-og-sluttoppgjoret/36115457-358f-4a7c-acb8-a0bff9e1ac0c/1> (sist sjekket 03.05.14).

⁸⁶ Avsnitt 73.

⁸⁷ Se Røed 2010, s. 157-158 med videre henvisninger til LB-1998-00790 og LB-2004-2800.

realytelsen utføres.⁸⁸ Dersom det kan dras linjer fra regelen som juridisk teori utleder fra lagmannsrettspraksis, virker flertallet på grunn av entreprenørens relative faktureringsadgang, å ha falt tilbake på hovedregelen om at foreldelsesfristen vil følge utføringen av realytelsen.

Annenvoterende utdyper deretter vurderingen til å være et spørsmål om hvordan foreldelseslovens system skal gjelde for en avtale der det er

«... opp til kreditor å kunne velge hvilket tidspunkt han innenfor et angitt intervall vil kreve hel eller delvis betaling.»⁸⁹

Annenvoterende knytter her NS 8405 punkt 28.1 om rett til avdragsbetaling opp mot NS 8405 punkt 33.1 som gir entreprenøren rett til å fremme vederlagskrav ved sluttoppgjøret. Slik sett fremhever mindretallet her at entreprenøren har et valg vedrørende vederlagsordningen. Etter systemet i NS 8405 punkt 28.1 kan entreprenøren velge å fakturere avdragsvis eller vente til sluttoppgjøret med å fremme sitt totale vederlagskrav og således få hel betaling. Forholdet mellom bestemmelsene tilsier også at entreprenørens krav på oppfyllelse etter NS 8405, ikke er påtenkt å være avhengig av entreprenørens fremsettelse av påkrav om fremdriftsbetaling.

Videre uttrykkes det i avsnitt 74 at:

«Det sier seg selv at det ikke kan gjelde en foreldelsesfrist for utført arbeid som ikke er fakturert, og en annen frist for arbeid det er krevd å kontobetaling for. I så fall ville fakturering foretatt lang tid etter at arbeidet er utført, avbryte en allerede påbegynt foreldelse og legge krav på vederlaget for dette arbeidet på ny alminnelig frist.»

Utsagnet må forstås som velbegrunnet kritikk av å la foreldelsesfristen starte ved entreprenørens faktureringstidspunkt. Etter NS 8405 punkt 28.1 kan entreprenøren velge *om* han vil fakturere avdrag, *når* han vil fakturere avdrag, og *hvilket arbeid* han vil fakturere på avdragsnotaen. Mindretallet uttrykker at dersom foreldelsesfristen av praktiske årsaker regnes fra entreprenørens faktureringstidspunkt, vil entreprenørens relative faktureringsadgang skape et to-sporet foreldessystem.⁹⁰ Når lovens system viser til at foreldelsesfristen starter sitt løp når entreprenøren kan kreve oppfyllelse, vil dette utgjøre en selvstendig foreldelsesfrist som følger entreprenørens utføring av realytelsen. Dersom faktureringstidspunktet (som kommer senere) skal konsumere denne fristen, vil entreprenøren ensidig kunne avbryte en løpende foreldelsesfrist ved å foreta en fakturering. Faktureringen vil også etablere et nytt

⁸⁸ Røed 2010 s. 158.

⁸⁹ Avsnitt 73.

⁹⁰ Avsnitt 74.

friststarttidspunkt kun for det fakturerte arbeidet. Hvis entreprenøren ikke fakturerte alt arbeidet ved faktureringstidspunktet, vil det ikke-fakturerte arbeidet fortsatt følge foreldelsesfristen etter lovens system. Dette arbeidet vil dermed foreldes tidligere enn det fakturerte arbeidet. Dersom entreprenøren senere velger å sende faktura for det ikke-fakturerte arbeidet, kan dette medføre at krav på betaling for arbeid utført i samme tidsperiode er fremsatt på to forskjellige faktureringer. Hvis faktureringstidspunktet utgjør foreldelsesfristens starttidspunkt, vil vederlagskravene dermed foreldes på to ulike tidspunkter. Med andre ord får man en nokså uforutsigbar foreldelsesregel.

Jeg er av den grunn enig med annenvoterende når han uttrykker at:

«For arbeid utført under kontrakten må det i så måte gjelde én regel, og ikke et tosporet system, for når foreldelse tar til å løpe.»⁹¹

Angående valget av foreldelsesregel har annenvoterende imidlertid et annet standpunkt enn flertallet. Han uttrykker i avsnitt 75 at:

«Den gjennomgangen jeg når [sic] har foretatt, viser at retten til fakturering av avdrag på kjøpesummen bygger på mekanismer som er uløselig knyttet opp mot rettigheter under sluttoppgjøret og dermed forfallstiden for sluttnotaen. Det er først på dette tidspunktet at entreprenørens rett til oppfyllelse av kjøpesummen etter mitt syn manifesterer seg i foreldelseslovens forstand.»

I motsetning til flertallet kommer annenvoterende frem til at oppfyllesestidspunktet i entrepriseforhold først inntreer ved partenes sluttoppgjør. Slik sett uttrykker mindretallet her et tilsvarende syn som Marthinussen, slik at før den endelige avregningen av avdragskravet mot byggherrens innsigelser, det innestående beløp o.l., vil entreprenøren ikke ha fastsatt sitt rettmessige krav.⁹²

Mindretallets standpunkt må ses i lys av de betraktninger som presenteres innledningsvis i deres begrunnelse. Avgjørende for resultatet var at avdragsbetalinger er a konto krav som etter systemet i NS 8405 ikke kunne danne grunnlag for foreldelse.⁹³ I utgangspunktet kan det fremstå som om annenvoterende foretar en presiserende tolkning av ordlyden i fl. § 3 nr. 1 for å komme frem til hva som utgjør oppfyllelse i entrepriseforhold. Dette gjør han ved å foreta

⁹¹ Avsnitt 74.

⁹² Marthinussen 2010 s. 553. Se også punkt 4 ovenfor.

⁹³ Avsnitt 63.

en antitetisk slutning om at avdragskrav ikke er oppfyllelse, og dermed vil foreldelsesfristen ikke løpe fra det tidspunkt entreprenøren kan kreve avdragsbetaling.⁹⁴

Etter min mening fremstår imidlertid dissensen som besynderlig dersom mindretallet foretar en presiserende tolkning av ordlyden i fl. § 3 nr. 1. Som nevnt i punkt 5.2.2 innrømmer flertallet at et friststarttidspunkt fra sluttoppgjøret fremstår som praktisk, men at lovens ordlyd ikke legger opp til en slik løsning. Dersom mindretallet foretar en presiserende tolkning av ordlyden, er det nærliggende å tro at flertallet ville være enige i mindretallets lovtolkning og rettsanvendelse. Av den grunn tyder dette på at mindretallet i realiteten tolker oppfyllelsesbegrepet i fl. § 3 nr. 1 innskrenkende ved å avgrense ordlydens anvendelse mot *foreløpige krav*.

Som begrunnelse for det syn at avdragsbetaling er en foreløpig betaling, fremhever annenvoterende systemet i NS 8405. Avdragsbetaling etter NS 8405 punkt 28.1 er etter mindretallets syn foreløpig og avhengig av en senere korreksjon ved sluttoppgjøret. Etter NS 8405 punkt 33.1 skal entreprenøren på sluttnotaen sette opp samtlige krav han mener å ha mot byggherren, uavhengig av om kravene er avvist, forfalt, akseptert eller betalt.⁹⁵ Da kravet først er endelig fastsatt ved sluttoppgjøret, vil dette etter mindretallets syn utgjøre oppfyllestidspunktet etter fl. § 3 nr. 1. Foreldelsesfristen løper dermed, i tråd med entreprenørens anførsel, fra betalingsfristen for entreprenørens slutfaktura.

Som begrunnelse for sitt standpunkt fremhever annenvoterende de samme momentene som flertallet avfeide, ettersom de ikke utgjorde formelle hindre for suksessiv foreldelse av entreprenørens vederlagskrav. Mindretallets vurdering av momentene behandles i det følgende i punkt 5.3.2 og 5.3.3.

5.3.2. Betydningen av adgang til fristavbrudd etter foreldelsesloven § 15

Mindretallet kritiserer flertallets løsning og vektlegger på lik linje med flertallet at det er en forutsetning for avdragsvis foreldelse at entreprenøren kan avbryte foreldelsesfristen ved å anlegge søksmål, jf. fl. § 15.

⁹⁴ I følge Torstein Eckhoff, *Rettskildelære*, Oslo 2001 s. 142 kan antiteser betraktes som en spesiell form for presiserende lovtolkning.

⁹⁵ Marthinussen 2010 s. 540.

Flertallet mente som nevnt ovenfor i punkt 5.2.3 at slik søksmålsadgang helt klart måtte foreligge. Annenvoterende stiller likevel spørsmål om hvorvidt:

«... et å kontokrav etter NS 8405 punkt 28.1 - som ikke en gang behøver utgi seg for å være hva kreditor mener å ha endelig krav på - er et «rettskrav» som det etter tvisteloven § 1-3 kan reises sak om.»⁹⁶

Sett i forhold til den tidligere gjennomgangen av spørsmålet ovenfor i punkt 5.2.3 er det ikke selvsagt hva mindretallet sikter til når de trekker tvil om entreprenørens avdragskrav kan utgjøre et rettskrav. Et sannsynlig alternativ er at annenvoterende mener at det kan problematiseres om fremdriftsbetaling utgjør et *selvstendig rettsforhold*.

Da fremdriftsbetaling etter mindretallets syn utgjør en forskuttering a konto, hvor forskutteringen er uløselig knyttet opp mot sluttoppgjøret, kan dette tyde på at annenvoterende mener at en avdragsfaktura ikke er egnet til å skilles ut for selvstendig pådømmelse. Ved vurderingen av om delkravet kan bedømmes separat, kan man umiddelbart se at dommernes ulike standpunkt til hva fremdriftsbetaling *rettslig sett utgjør* – oppfyllelse og et foreløpig krav – kan medføre at vurderingen kan slå ulikt ut. Flertallet ser på avdragsbetaling som et vederlag, mindretallet ser på avdragsbetaling som en foreløpig utregnet likviditetsoverføring.

Førstvoterendes standpunkt til at et krav på betaling av avdrag utgjør et rettskrav må likevel opprettholdes. Slik tolker jeg også mindretallet når de fremfor å *hevde* at et avdragskrav ikke utgjør et rettskrav, stiller et *spørsmål* og lar det stå ubesvart. At kravets omfang er usikkert bør ikke føre til at saken avvises fra domstolsbehandling, med den begrunnelse at entreprenøren ikke har et rettskrav. Kravets størrelse må domstolen i slike tilfeller ta stilling til ved den materielle behandlingen av saken, på bakgrunn av partenes påstander og påstandsgrunnlag, jf. tvl. § 11-2.⁹⁷

5.3.3. Betydningen av rettskraftsvirkningene av endelig dom om avdragskravet

Som støtte og tolkningsmoment for det synspunkt at oppfyllestidspunktet først inntreder ved partenes sluttoppgjør, ser mindretallet til rettskraftsproblematikken ved pådømmelse av en avdragsfaktura.

⁹⁶ Avsnitt 76.

⁹⁷ Slik tolker jeg også flertallet i avsnitt 50.

Som nevnt tar både flertallet og mindretallet opp rettskraftsproblematikken i sine begrunnelser. Dommerne nevner likevel rettskraft i forskjellige relasjoner. Flertallet uttrykker at rettskraft ikke utgjør et «formelt hinder for å la foreldelsesfristen ... løpe fra et tidspunkt før sluttoppgjøret».⁹⁸

Mindretallet mener på den annen side at problematikken som oppstår ved at en dom på betalingsplikt av et avdragskrav får rettskraft, vil utgjøre et moment som må få betydning ved en vurdering av hvilket tidspunkt entreprenøren tidligst kan kreve oppfyllelse.⁹⁹ Det er her en vesensforskjell mellom flertallets og mindretallets syn, hvor forskjellen ligger i å betrakte en doms rettskraft som et hinder, og det å betrakte rettskraftsvirkningen som et tolkningsmoment.

Mindretallet foretar i motsetning til flertallet en mer utfyllende drøftelse av hvilke rettskraftsproblemer som kan tenkes å oppstå ved at entreprenørens avdragskrav skal avgjøres av en domstol med bindende virkning. At mindretallet mener at rettskraft er et relevant moment ved fastleggelsen av oppfyllestidspunktet etter fl. § 3 nr. 1, kan nok begrunnes med at mindretallet mener at det ved tolkningen av oppfyllestidspunktet må kunne foretas en vurdering av kravets karakter.¹⁰⁰

Mindretallet starter avsnitt 77 med å uttrykke at:

«Særlig den rettskraftproblematikk som dom for betalingsplikt etter en foreløpig avdragsnota vil reise ved det senere sluttoppgjøret, taler under den aktuelle kontrakten mot en løsning med løpende foreldelse og tilsvarende behov for løpende fristavbrytelser.»

Annenvoterende fremhever deretter virkningen av en endelig dom sett opp mot reglene i NS 8405. Etter disse regler har entreprenøren adgang til å foreta oppjusteringer av sitt krav, også etter at kravet er forfalt og eventuelt betalt. På motsatt side har byggherren adgang til å fremsette innsigelser mot en konkret faktura også ved senere faktureringer. Slik annenvoterende er å forstå, vil en innledet prosess til pådømmelse av avdraget gjøre at alle slike oppjusteringer og innsigelser må fremsettes under hovedforhandling for domstolen.

I forlengelsen av dette uttrykker annenvoterende videre at:

⁹⁸ Avsnitt 51.

⁹⁹ Avsnitt 77 og 78.

¹⁰⁰ Avsnitt 64. Se også punkt 5.3.1.

«En dom for en avdragsnota vil måtte ha rettskraft for den del av arbeidet som den omfatter. Adgang til separat søksmål og dom for et avdrag, vil derfor stille store og vanskelige krav til individualisering både i *tid* og *omfang* av hva som faktisk pådømmes.»¹⁰¹

Her fremhever annenvoterende rettskraftsproblematikken i forhold til domstolens rolle ved pådømmelse av avdragskrav. Mindretallet poengterer at domstolene står overfor en vanskelig vurdering i *tid* og *omfang* av hva som pådømmes ved et avdragskrav. Jeg forstår annenvoterende slik at presiseringen om *tid*, knytter seg til flertallets retsteknisk kompliserte foreldelsesregel. Som nevnt medfører flertallets foreldelsesregel at foreldelsesfristen i enkelte tilfeller løper dag for dag. En slik regel fordrer at domstolen må ha kontroll på tidspunktet for utføringen av arbeidet som danner grunnlaget for et omtvistet krav. Flertallets regel legger dermed i større grad opp til en tidsmessig vurdering enn alternativet som er å la foreldelsesfristen løpe fra et spesifisert tidspunkt ved partenes sluttoppgjør.

Da retten ved å avsi fullbyrdsdom fastslår med bindende virkning hvilket beløp kreditor har krav på, vil retten følgelig måtte ta stilling til fordringsgrunnlaget og partenes innsigelser til dette. Med andre ord *kravets omfang*. En dom hvor byggherren pålegges betalingsplikt vil følgelig fastslå ikke bare omfanget av entreprenørens krav, men også at fordringen eksisterer.¹⁰²

Mindretallets bekymring vedrørende en vurdering av kravets omfang må ses i sammenheng med at de mener fremdriftsbetaling er forskuttering a konto under forutsetning av et senere sluttoppgjør. Dersom domstolen skal avsi en dom på betalingsplikt for byggherren, må fordringsgrunnlaget for entreprenørens krav først identifiseres. I den sammenheng må retten ta stilling til alle innsigelser, alle oppjusteringer og øvrige endringer som etter systemet i NS 8405 kan avventes frem til sluttoppgjøret. Dersom entreprenøren må anlegge søksmål for å avbryte en løpende foreldelsesfrist under entrepriseforholdets gjennomføring, kan dette medføre at domstolen må ta stilling til momenter av betydning for fordringsgrunnlaget som partene ennå ikke har blitt enige om. Hvis entreprenøren anlegger søksmål, vil suksessiv foreldelse etter min mening kunne medføre at domstolene i større grad enn tidligere må benytte skjønn enn tidligere for å konstatere hvilke deler av entreprenørens vederlagskrav som

¹⁰¹ Avsnitt 77 (min kursivering).

¹⁰² Jo Hov, *Rettergang II*, Oslo 2010 s. 1234.

er foreldet. Dette kan igjen tenkes å danne grunnlag for en inkonsekvent og dels uforutsigbar rettspraksis.

Sett til de utfordringer som kan oppstå for domstolene og partene ved avgrensningen av kravets omfang, kan det også hevdes at det indirekte legges opp til at parter i et entrepriseforhold må bringe premature krav opp for domstolene for å avbryte en foreldelsesfrist. Dette ble fremhevet av Kjørven mfl. som lite ønskelig ved anvendelse av foreldelsesreglene.¹⁰³

Deretter uttrykker annenvoterende videre at:

«Etter min oppfatning viser rettskraftproblematikken at kontraktens reguleringer knyttet til fremdriftsbetaling for å dekke et likviditetsbehov og sikre en effektiv kontraktsgjennomføring, ikke er forenlig med at foreldelse av kravet tar til å løpe allerede ved arbeidets utførelse. I sitt vesen vil et slikt fristutgangspunkt bryte opp grunnlaget for et sluttoppgjør etter punkt 33.»¹⁰⁴

Annenvoterende poengterer her at rettskraftsvirkningene er uheldige for partenes gjennomføring av kontraktsforholdet. En dom på betaling av entreprenørens fremdriftskrav vil være en bindende avgjørelse av en del av grunnlaget for sluttoppjøret. Virkningen av avsagt dom vil dermed være tilsvarende et slags førtidig oppgjør av partenes mellomværende for en angitt periode. Av den grunn mister sluttoppjøret noe av sin funksjon som et helhetlig oppgjør. Et slikt utgangspunkt for foreldelsesfristen vil medføre at domstolene får vanskelige vurderinger av kravets avgrensning i tid og omfang, og det vil medføre at entreprenøren må inndrive sine krav rettslig eller utenomrettslig før tidspunktet for partenes sluttoppgjør. Suksessiv foreldelse av entreprenørens vederlagskrav vil dermed medføre at vederlagsordningen i entrepriseforhold ikke kan gjennomføres som forutsatt i standardens bestemmelser. Virkningene av Rt. 2013 s. 1476 for partenes gjennomføring av kontraktsforholdet, kommer jeg tilbake til under punkt 6 nedenfor.

Etter mitt syn fremhever mindretallet her noe vesentlig. Det kan likevel stilles spørsmål om rettskraft som et *reelt hensyn* kan begrunne en innskrenkende tolkning av fl. § 3 nr. 1. Foreldelsesreglene er positivrettslige, noe som normalt innebærer at ordlyden i den bestemmelse som skal benyttes til løsning av et konkret rettsspørsmål, bør følges.¹⁰⁵ Dette

¹⁰³ Jamfør tidligere redegjørelse i punkt 3.

¹⁰⁴ Avsnitt 78.

¹⁰⁵ Nils Nygaard, *Rettsgrunnlag og standpunkt*, Bergen 2004 s. 243-244.

medfører at ordlyden normalt må regnes som uttømmende, men at det er rom for antitetisk tolkning.¹⁰⁶ På den annen side taler ikke hensynene bak foreldelsesloven med tyngde for suksessiv foreldelse, jf. punkt 3. Suksessiv foreldelse av a konto krav er også en retsteknisk uheldig regel, som til dels kan stride mot hensynet til forutberegnelighet ved domstolenes rettsanvendelse. I utgangspunktet kan slike hensyn tale til fordel for mindretallets rettsanvendelse. Spørsmålet om foreldelsesloven § 3 nr. 1 kan tolkes innskrenkende, blir imidlertid etter mitt syn besvart ved at flertallet kommer til at lovens ordlyd må følges.¹⁰⁷

5.4. Oppsummering

Gjennomgangen viser at både flertallet og mindretallet i Rt. 2013 s. 1476 tok utgangspunkt i fl. § 3 nr. 1 som primært rettsgrunnlag.

Ved anvendelsen av fl. § 3 nr. 1 måtte dommerne ta stilling til to spørsmål: Hva som utgjorde oppfyllelse etter kontrakten mellom partene, og når slik oppfyllelse tidligst kunne kreves av entreprenøren. Sentralt i vurderingen var spørsmålet om avdragsbetaling utgjorde en fristutløsende oppfyllelse, slik at foreldelsesfristen måtte løpe fra entreprenøren tidligst kunne fremsette påkrav om slik betaling. Mindretallet besvarte spørsmålet benektende, og flertallet besvarte spørsmålet bekreftende.

Skillet mellom flertallets og mindretallets begrunnelse har sitt utgangspunkt i tolkingen av ordlyden i foreldelsesloven § 3 nr. 1. Etersom loven ikke gir noen anvisning på hva som utgjør oppfyllelse, må dette klarlegges gjennom en vurdering av partenes ytelse etter den gjensidige kontrakten. Bakgrunnen for mindretallets negative svar på spørsmålet var i hovedsak knyttet til en innskrenkende fortolkning av begrepet «oppfyllelse» holdt opp mot prinsippet om ytelse mot ytelse.

Mindretallet tolket oppfyllelsesvilkåret i fl. § 3 nr. 1 innskrenkende basert på en vurdering av reelle hensyn i tilknytning til kravets karakter. Resultatet av mindretallets vurdering tilsa at avdragskravet var uløselig knyttet opp mot partenes rettigheter ved sluttoppgjøret.

Mindretallet uttrykte dermed indirekte at entreprenørens avdragskrav ikke er et endelig oppgjør, og at dette må få betydning for foreldelsesfristens starttidspunkt. Ved å tolke

¹⁰⁶ Nygaard 2004 s. 244.

¹⁰⁷ Flertallet i Rt. 2013 s. 1476 avsnitt 44. Se også mindretallet i Rt. 2007 s. 220 avsnitt 64. Eidsivating lagmannsrett uttrykker direkte at fl. § 3 ikke kan tolkes innskrenkende for a konto krav, se LE-1996-217 tolvte avsnitt fra «lagmannsretten skal bemerke».

avdragskravets karakter på en slik måte, kom mindretallet i realiteten frem til at det ved en tolking av oppfyllesestidspunktet etter fl. § 3 nr. 1 må gjøres et unntak fra ordlyden ved foreløpige betalinger.

I motsetning til mindretallet, mente flertallet at adgangen til å kreve oppfyllelse gjaldt uavhengig av om selve vederlaget var påtenkt som et foreløpig eller endelig oppgjør. Dette medførte at flertallet vektla ordlyden strengt og kom frem til at det avgjørende var om entreprenøren kunne kreve vederlag for det nedlagte arbeid, og om det forelå en betalingsplikt for byggherren. Den strenge ordlydfortolkningen medførte at førstvoterende ved behandlingen av entreprenørens anførsel, søkte etter et formelt hinder for å la foreldelsesfristen følge lovens ordlyd. Ettersom førstvoterende ikke fant et slikt hinder, kom han frem til at foreldelsesfristen måtte løpe suksessivt og parallelt med entreprenørens nedlegging av realytelsen. Førstvoterende kom også frem til at faktureringsbegrensningen i NS 8405 punkt 28.1 annet ledd måtte medføre at foreldelsesfristen ikke startet å løpe i skyggeperiodene som oppstår etter at entreprenøren har sendt en avdragsfaktura.

6. Dommens konsekvenser for forståelsen av regler i NS 8405 og for partenes gjennomføring av en entreprisekontrakt

Det skal i det følgende drøftes hvilke endringer Rt. 2013 s. 1476 medfører for forståelsen av reglene i NS 8405 og hvilke nye utfordringer som oppstår for parter i et entrepriseforhold som er regulert av standarden.

Dommen innebærer at enkelte entrepriseregler må ses i en større sammenheng. Dette vil særlig gjelde for de reglene i NS 8405 som omhandler vederlagsoppgjøret mellom entreprenøren og byggherren.

En slik regel er NS 8405 punkt 28.1 som uttrykker at entreprenøren *kan* fakturere avdragsvis. Flertallets forståelse av foreldelsesreglene vil ikke rukke ved entreprenørens adgang til selv å velge hvilket tidspunkt han vil fremsette sitt vederlagskrav. Likevel vil standardens bruk av begrepet «kan» fremstå som noe misvisende i lys av dommen.

Dommens resultat medfører at foreldelsesfristen for entreprenørens vederlagskrav vil begynne å løpe uavhengig av om entreprenøren faktisk har fakturert. For en entreprenør kan dette komme som en overraskelse, dersom han i tiltro til ordlyden i NS 8405 punkt 28.1 har lagt til

grunn at han helt eller delvis kan avstå fra å fakturere avdrag. I utgangspunktet kan dette på grunn av entreprenørens likviditetsbehov fremstå som et usannsynlig scenario. Det kan likevel tenkes at entreprenøren avstår fra å sende faktura for et omtvistet krav, fordi han tror at han da må medta merverdiavgiften i oppgaven til avgiftsmyndighetene, og av den grunn vil få en uønsket likviditetsbelastning.¹⁰⁸ Bruken av begrepet «kan» er også misvisende i den forstand at entreprenøren ikke har adgang til rettslig inndrivelse av kravet ved søksmål, før han har gjort vederlagskravet gjeldende overfor byggherren.¹⁰⁹

Ordlyden i NS 8405 punkt 28.1 slik den står i dag, kan dermed gi en entreprenør inntrykk av at han har rettigheter han faktisk ikke sitter med. Ved langvarige entrepriseforhold *må* entreprenøren fakturere avdragsvis for å kunne gjøre kravet gjeldende innenfor foreldelsesfristen på tre år. På tilsvarende måte *må* entreprenøren også ha fakturert for å ha adgang til å avbryte foreldelsesfristen ved forliksklage eller søksmål.

NS 8405 punkt 33.1 fremstår også som egnet til å skape misforståelser for en entreprenør. I punkt 33.1 fremgår reglene for hva entreprenøren skal ta med på hans sluttoppstilling. Sluttoppstillingen med tilhørende slutfaktura er partenes siste fakturering i forbindelse med sluttoppgjør og overtakelse av entreprenørens realytelse.¹¹⁰ I sluttoppstillingen må entreprenøren liste opp alle krav han mener å ha i forbindelse med kontraktsforholdet mellom partene. Dette inkluderer også de krav entreprenøren tidligere har fått dekket gjennom avdragsfakturering. Dette avstemmes så mot det byggherren tidligere har betalt. De av entreprenørens vederlagskrav som fortsatt står ubetalte ved tidspunktet for utformingen av sluttoppstillingen, vil deretter summeres på en slutfaktura som oversendes byggherren.¹¹¹

Sett i lys av foreldelsesregelen flertallet oppstiller for entreprisetilfellene, fremstår ordlyden i punkt 33.1 annet ledd bokstav c) og d) som delvis misvisende. I sluttoppstillingen skal entreprenøren etter bokstav c) medta alle «krav som *er fakturerte og forfalt*, men som byggherren har avvist, og som *entreprenøren opprettholder*» (min kursivering). Etter bokstav d) kan entreprenøren også medta «alle krav entreprenøren *mener å ha som ennå ikke er fakturert ...*» (min kursivering).

En juridisk ukyndig entreprenør kan forstå sammenhengen mellom punkt 28.1 og punkt 33.1 slik at han kan avvente med å inndrive deler av hans krav til sluttoppgjøret, hvor han kan

¹⁰⁸ Se Marthinussen 2010 s. 541.

¹⁰⁹ Se punkt 5.2.3.

¹¹⁰ Enkelte tilleggsarbeider og mangelsarbeider vil likevel kunne faktureres særskilt etter oppgjort slutfaktura.

¹¹¹ Marthinussen 2010 s. 536-537.

gjøre kravet gjeldende i sluttoppstillingen og slutfakturaen. Særlig den kursiverte teksten i avsnittet ovenfor kan underbygge en slik forståelse. Av ordlyden i punkt 33.1 kan det fremstå som om det kun er entreprenørens subjektive oppfatning som er avgjørende for hva som kan tas med på sluttoppstillingen og slutfakturaen. I lys av dommens resultat, må det i punkt 33.1 innfortolkes et unntak for foreldede fordringer. Dersom deler av entreprenørens vederlagskrav er foreldet, kan de følgelig ikke medtas på slutfakturaen.

En tredje bestemmelse som må leses i lys av dommen er NS 8405 punkt 28.3. Etter punkt 28.3 skal entreprenøren ved avdragsvis fakturering sende fakturaen spesifisert og med vedlagt dokumentasjon som er nødvendig for kontroll av fakturaen. Med andre ord må det av avdragsfakturaen fremgå hvilket faktureringsgrunnlag som er lagt til grunn. Tradisjonelt foretas avdragsfakturering slik at man fakturerer alt som er gjort fra oppstart frem til fakturadato, hvor man så trekker fra tidligere mottatt betaling slik at det resterende beløp utgjør faktureringsbeløpet.¹¹²

NS 8405 punkt 28.3 må ses i sammenheng med flertallets forståelse av fl. § 3 nr. 1. Det kan hevdes at dommen innebærer at entreprenørens behov for å innhente dokumentasjon er større enn det standarden legger opp til. Behovet for dokumentasjon vil ikke være begrunnet i hensynet til å legitimere kravet overfor byggherren, men for å ha et grunnlag for domstolens bevisvurdering dersom det blir nødvendig å gå til sak for å få kravet betalt. Flertallet kom som nevnt frem til at utgangspunktet var en dag-for-dag betraktning hva angår foreldelsesfristens starttidspunkt. Dersom entreprenøren ikke har fakturert jevnlig kan det hende at han ved saksanlegg må føre bevis for hvilket arbeid som er utført på eksakte datoer. Dette medfører at entreprenøren underveis i kontraktsforholdet bør sørge for å samle inn så utfyllende dokumentasjon som mulig. Det kan hevdes at det ikke lenger er tilstrekkelig for entreprenøren kun å dokumentere samlet hva som er utført av arbeid i perioden fra forrige fakturering.

For partenes *gjennomføring av entreprisekontrakten* vil dommens resultat innebære at en langvarig entreprisepraksis må fravikes. Det kan synes som om entreprisepraksis på lik linje med mindretallets løsning, har lagt opp til at foreldelsesfristens starttidspunkt er ved partenes sluttoppgjør.¹¹³ I det følgende skal jeg belyse enkelte utfordringer flertallets tolkning av fl. § 3

¹¹² Kolrud 2004 s. 343.

¹¹³ <http://www.lawyer.no/aktuelt/ny-hoyesterettsdom--uhandterbart-syn-pa-forholdet-mellom-avdragsnota-og-sluttoppgjoret/36115457-358f-4a7c-acb8-a0bff9e1ac0c/1> (sist sjekket 03.05.14).

nr. 1 medfører for kontraktspartene, samt noen virkemidler partene kan benytte for å unngå de mest uheldige utslag av flertallets foreldelsesregel.

Dersom byggherren ikke betaler entreprenørens vederlagskrav, inntreer det en rekke misligholdsvirkninger etter NS 8405, under forutsetning av at byggherren ikke har et berettiget tilbakeholdskrav etter punkt 29.3.

Dersom entreprenøren har sendt faktura og denne har forfalt uten å bli betalt, løper det etter kontraktens punkt 30.1 forsinkelsesrente på kravet. Entreprenøren har også stansningsrett etter punkt 30.2 og hevingsrett etter punkt 39.1. Stansningsrett innebærer at entreprenøren har en rett til å stanse arbeidet for å legge betalingspress på byggherren. Entreprenøren kan benytte stansningsretten både defensivt, for å oppnå utbetaling ved betalingsmislighold, og offensivt ved å tvinge byggherren til å godta omtvistede krav.¹¹⁴ Stansningsretten er dermed et effektivt virkemiddel for entreprenøren til å sørge for at byggherren betaler de fremsatte vederlagskrav.

Ettersom flertallet kom til at entreprenørens vederlagskrav er underlagt suksessiv foreldelse, innebærer dette for de langvarige entreprisforholdene at entreprenøren får en større oppfordring til å inndrive vederlagskravet ved å stanse arbeidet, eller anlegge søksmål også under kontraktens gjennomføring. Som tidligere nevnt kan entreprenøren ikke vente med å inndrive vederlagskravet i tiltro til at kravet er i behold helt frem til overtakelsestidspunktet. Avgjørelsen vil også medføre at entreprenøren underveis i entreprisforholdet må følge opp vederlagskravet med dokumentasjon, ha god kontroll på hvilket arbeid som er utført når, og om byggherren har betalt for alt utført arbeid. Med andre ord innebærer dommen at entreprenøren får en skjerpet oppfølgings- og inndrivingsplikt av sitt vederlagskrav. I den grad en slik oppfølgingsplikt vil medføre et merarbeid for entreprenøren, er det sannsynlig at kostnadene for dette til syvende og sist vil belastes byggherren, ettersom kostnaden må hensyntas ved beregning av pris i entreprenørens tilbud.

Foreldelse av et avdragskrav innebærer også for de langvarige entreprisetilfellene at deler av partenes mellomværende er *endelig avgjort* før sluttoppgjørstidspunktet og overtakelse, enten ved forlik, rettskraftig dom, eller ved at kravet er foreldet. Det kan hevdes at dette innebærer at byggherren også må fremme innsigelser mot kravet før overtakelse, dersom han mener det utførte arbeid er av manglende kvalitet. Dette kan igjen føre til at man må modifisere det

¹¹⁴ Kolrud 2004 s. 355.

prinsipp at entreprenøren har rett til å kvalitetsforbedre sitt utførte arbeid helt frem til overtakelsestidspunktet.¹¹⁵

Ettersom Rt. 2013 s. 1476 medfører at langvarig entreprispraksis må fravikes, innebærer avgjørelsen at det oppstår nye ulemper for entreprenøren ved gjennomføringen av entreprisekontrakten. Ulempene er i hovedsak knyttet til utfordringen med at foreldelsesfristen ved sporadisk fakturering løper dag for dag, og at entreprenøren ikke kan medta pådømte eller foreldede krav på slutfakturaen.

Entreprenøren har først og fremst to virkemidler som kan motvirke utfordringene som oppstår ved flertallets foreldelsesregel. Etter NS 8405 punkt 28.1 kan entreprenøren fakturere avdragsvis dersom noe *annet ikke er avtalt*. Motsetningsvis innebærer dette at partene har en adgang til å avtale faste forfallstidspunkter i for eksempel en *betalingsplan* som vedlegges kontrakten som regulerer entreprisforholdet.¹¹⁶

Dersom partene eksplisitt avtaler at entreprenøren *skal* fakturere månedlig eller kvartalsvis, vil vederlagskravets forfallstidspunkt følge av betalingsplanen. Sett til flertallets tolkning av fl. § 3 nr. 1 er forskjellen her at tidspunktet entreprenøren tidligst kan kreve oppfyllelse vil være satt på forhånd, slik at foreldelsesfristen ikke løper dag for dag, men vil følge partenes avtalte forfallstidspunkter.¹¹⁷ Eksistensen av bestemte forfallstidspunkter vil dermed medføre at man får et mer forutsigbart starttidspunkt for foreldelsesfristen.

Et alternativ til faste forfallstidspunkter i en betalingsplan, er at partene avtaler at entreprenøren får krav på oppfyllelse ved oppnådde milepæler eller ulike produksjonsstadier.¹¹⁸ Entreprenøren kan i slike tilfeller først fakturere når milepælen faktisk er oppnådd.¹¹⁹ Virkningen av en slik avtale vil være tilsvarende virkningen av faste forfallstidspunkter, nemlig at foreldelsesfristen starter på mer forutsigbare og klart definerte tidspunkter.

For å unngå at krav foreldes under kontraktens gjennomføring, kan partene inngå en *avtale om utsatt foreldelse* innenfor rammene av foreldelsesloven § 28. Bestemmelsen uttrykker at partene kun kan avtale utsatt foreldelse for krav som allerede har oppstått. Dette innebærer at

¹¹⁵ <http://www.lawyer.no/aktuelt/ny-hoyesterettsdom--uhandterbart-syn-pa-forholdet-mellom-avdragsnota-og-sluttoppgjoret/36115457-358f-4a7c-acb8-a0bff9e1ac0c/1> (sist sjekket 02.04.14).

¹¹⁶ Marthinussen 2010 s. 439.

¹¹⁷ Sml. Marthinussen 2010 s. 439.

¹¹⁸ Marthinussen 2010 s. 439.

¹¹⁹ Se Rt. 1999 s. 768.

partene ikke på forhånd kan avtale at foreldelsesfristen eksempelvis skal løpe fra tidspunktet for overtakelse og sluttoppgjør. For å avtale utsatt foreldelse må entreprenørens vederlagskrav allerede ha oppstått, noe som først skjer etter at entreprenøren har begynt å nedlegge realytelsen.

Partene kan likevel avtale i deres individuelle kontrakt at det skal foretas kvartalsvise eller årlige møter *etter oppstart*, hvor partene samler opp oppståtte og omtvistede krav og utsetter foreldelsesfristen for slike krav innenfor rammene av fl. § 28. En slik løsning er avhengig av at byggherren vil akseptere utsatt foreldelse etter at kontrakten har begynt å løpe. Det er likevel ikke utenkelig at både byggherren og entreprenøren på generelt grunnlag vil være enige om en slik fristutsettelse.

Ved utsatt foreldelsesfrist vil partene ha en lengre tidsramme til å diskutere omtvistede krav, dersom partene har et behov for dette. Hvis foreldelsesfristen ikke utsettes, kan partene bli tvunget inn i en rettslig prosess under entrepriseforholdets gjennomføring. Byggherren har normalt ingen interesse i å erkjenne et omtvistet krav, og entreprenøren har ingen interesse i å la kravet foreldes. Dersom entreprenøren blir tvunget til å anlegge søksmål, vil en rettssak kunne medføre en belastning på forholdet mellom partene. En rettssak er både oppmerksomhets- og tidkrevende for partene. Det vil også være en vinnende og en tapende part, noe som medfører at fokuset ved domstolsbehandlingen er å vinne saken – ikke å komme til enighet. I slike tilfeller blir kun motsetningene løftet frem, og ikke det partene kan ha en felles oppfatning om eller interesse av. En rettskraftig dom under kontraktens gjennomføring kan dermed medføre at forholdet mellom partene surner. Slik sett kan det være gunstig for begge parter å avtale utsatt foreldelse frem til entrepriseforholdet er avsluttet, og partene har hatt mulighet til å forhandle seg frem til en minnelig løsning.

Den gjennomgangen som er foretatt knytter seg til entreprenørens virkemidler *før* vederlagskravet er foreldet. Dersom deler av entreprenørens vederlagskrav *er* foreldet, vil kravet i utgangspunktet være tapt, jf. fl. § 24 nr. 1.

Foreldelsesloven inneholder likevel enkelte unntak. Et nærliggende eksempel er fl. § 26, som lar motregningsretten være relativt uberørt av foreldelse. Foreldelsesloven § 26 er ingen selvstendig hjemmel for motregning, slik at de ulovfestede alminnelige vilkår for motregning

vil gjelde.¹²⁰ Det kan av den grunn stilles spørsmål om motregningsretten kan fungere som en sikkerhet for entreprenøren dersom deler av hans vederlagskrav er foreldet.¹²¹

Etter fl. § 26 bokstav b) kan man for krav som springer ut av samme rettsforhold motregne med en foreldet fordring, under forutsetning av at motkravet er oppstått før foreldelsen inntrådte. Dette innebærer at entreprenøren kan motregne et foreldet vederlagskrav mot byggherrens eventuelle misligholdskrav som har oppstått før vederlagskravet ble foreldet. I tilfeller hvor byggherren har krav på prisavslag eller erstatning for dekningskjøp, er entreprenørens vederlagskrav og byggherrens misligholdskrav både gjensidige og komutable (går ut på samme ytelse).¹²²

I entrepriseforhold er det imidlertid relativt store begrensninger i entreprenørens adgang til motregning. Den første begrensningen følger allerede av at entreprenøren er avhengig av at byggherren faktisk fremmer et misligholdskrav, og at kravet er av en slik størrelse at entreprenøren ved motregning kan få dekket en ikke ubetydelig del av det foreldede vederlagskravet.

Den andre begrensningen følger av de alminnelige motregningsvilkårene. Etter vilkårene følger det at motregning kun kan kreves dersom motkravet er forfalt.¹²³ Motkravet vil i entreprisetilfeller være entreprenørens foreldede vederlagskrav. Som nevnt vil flertallets foreldelsesregel innebære at et vederlagskrav kan foreldes før entreprenøren har fremsatt påkrav om betaling. Dersom entreprenøren aldri har fremsatt påkrav om betaling, vil kravet heller aldri ha forfalt ettersom forfall inntreffer ved fremsettelse av påkrav. Dette innebærer at det kun er entreprenørens fakturerte, men ubetalte krav som kan benyttes til motregning. Ikke-fakturerte deler av hans vederlagskrav vil følgelig ikke kunne benyttes til motregning.

For det tredje følger det av fl. § 26 bokstav b) at hovedkravet må ha oppstått før motkravet ble foreldet. Hovedkravet er byggherrens krav mot entreprenøren på prisavslag eller erstatning. Etter NS 8405 punkt 36.1 foreligger det mangel dersom kontraktsarbeidet *ved overtakelsen* ikke er i forventet stand, og dette skyldes forhold på entreprenørens side. Dette innebærer at byggherrens misligholdskrav først vil oppstå ved overtakelsen. Overtakelsen skjer ved entrepriseforholdets avslutning, med mindre partene har avtalt delovertakelser underveis. Noe som medfører at entreprenøren kun kan benytte et foreldet vederlagskrav til motregning

¹²⁰ Røed 2010 s. 678.

¹²¹ Flertallet kan synes å vektlegge dette i avsnitt 49.

¹²² Se Bergsåker 2011 s. 239-245 for en gjennomgang av de alminnelige motregningsvilkårene.

¹²³ Bergsåker 2011 s. 243-244.

dersom kravet ble foreldet etter selve overtakelsen, hvoretter prisavslag eller erstatning ble gjort gjeldende.

Entreprenørens motregningsadgang avhenger dermed av en rekke omstendigheter. Dette kan medføre at det vil bero på tilfeldigheter om entreprenøren faktisk har motregningsrett. På et slikt grunnlag kan det konkluderes med at motregningsretten ikke utgjør en fast sikkerhet for entreprenøren, ettersom et foreldet vederlagskrav ikke kan forventes benyttet til motregning.

Gjennomgangen som her er foretatt, viser at entreprenøren har virkemidler for å unngå de utfordringer som oppstår i forlengelsen av flertallets tolkning av fl. § 3 nr. 1. Entreprenøren kan unngå en daglig foreldelsesfrist ved å fakturere månedlig, eller ved å avtale faste forfallstidspunkter.¹²⁴ Ved å avtale utsatt foreldelse har entreprenøren også en mulighet til å medta hele vederlagskravet på sluttoppgjøret for et helhetlig oppgjør. Dersom entreprenøren har et foreldet vederlagskrav, kan han i enkelte tilfeller benytte kravet til motregning dersom byggherren har et misligholdskrav som har oppstått før vederlagskravet ble foreldet.

Som påpekt innledningsvis i punkt 6 kan ordlyden i reglene i NS 8405 være misvisende, og reglene kan av den grunn fungere som en fallgrube for entreprenører, sett til de utfordringer som oppstår ved flertallets tolkning av fl. § 3 nr. 1. For at en entreprenør skal ha en reell mulighet til å motvirke de uheldige virkningene av flertallets foreldelsesregel, fordrer dette at entreprenøren er klar over at Høyesterett har fraveket en langvarig entreprispraksis. Flere av virkemidlene er kun virksomme *før* og *under* kontraktsforholdets gjennomføring.

Entreprenører generelt må dermed være oppmerksomme på problemet, og er avhengig av enighet med byggherren for å avtale konkrete løsninger. Dersom en entreprenør ikke har fått med seg problematikken og av den grunn sitter med et foreldet vederlagskrav, avhenger det av tilfeldigheter om han kan få kravet dekket ved motregning. For entreprenører generelt fremstår dermed flertallets løsning i Rt. 2013 s. 1476 som uheldig.

7. Avsluttende bemerkninger

I det følgende skal jeg vurdere dommens betydning ut over det konkrete saksforholdet som dannet grunnlag for Høyesteretts vurdering i Rt. 2013 s. 1476.

¹²⁴ Som nevnt i punkt 5.2.1 kan entreprenøren ved å anlegge en fast månedlig faktureringsrutine også unngå at foreldelsesfristen løper daglig.

En forutsetning for at avgjørelsen skal ha innvirkning på øvrige entrepriserforhold, er at flertallets tolkning av fl. § 3 nr. 1 vil bli tillagt vekt i andre og etterfølgende saker for domstolene. Ved en vurdering av hvilken *vekt* rettspraksis kan tillegges som rettskildefaktor, har man i rettskildeteorien benyttet seg av en såkalt *prejudikatslære*. At en dom har prejudikatsvirkning innebærer at den tillegges selvstendig vekt ved rettsanvendelsen ved løsningen av tilsvarende rettsspørsmål i senere saker.¹²⁵

Det finnes flere måter å bruke en rettsavgjørelse i en konkret rettsanvendelse. Den mest alminnelige måten å bruke en rettsavgjørelse på er som et argument ved fastleggelsen av innholdet i *gjeldende rett*.¹²⁶

Som nevnt ovenfor var det primære rettsgrunnlag for løsningen av partenes tvistegjenstand foreldelsesloven § 3 nr. 1. Høyesterett foretar en prinsipiell avklaring av bestemmelsens anvendelsesområde ved at retten kommer til at adgangen til å kreve avdragsbetaling i NS 8405, vil medføre at foreldelsesfristen begynner å løpe fra det tidspunkt entreprenøren tidligst kunne ha fremsatt et slikt krav på betaling. Da spørsmålet fordret en tolkning av en generell lovbestemmelses anvendelse på et vederlagsoppgjør etter en standardkontrakt, har avgjørelsen både *relevans* og *vekt* ved løsningen av det samme rettslige spørsmålet i senere saker.¹²⁷

Avgjørelsen er relevant ved behandlingen av et spørsmål om foreldelsesfristen løper fra det tidspunkt en kreditor kan kreve avdragsvis a konto betaling av sitt vederlagskrav.¹²⁸ Dommen vil også ha vekt ved at Høyesterett, som dømmer i siste instans, har tatt stilling til anvendelsen av fl. § 3 nr. 1 på slike typer pengekrav. Høyesteretts standpunkt representert ved flertallets begrunnelse, må dermed i tråd med den alminnelige rettskildelæren følges som et uttrykk for *gjeldende rett*.¹²⁹

I punkt 6 ble det imidlertid påvist at det oppstår uheldige virkninger for entreprenører og byggherrer dersom flertallets rettsanvendelse blir fulgt. Av den grunn er det etter mitt syn nærliggende å stille spørsmålet om regelen flertallet presenterer, *burde* følges.

¹²⁵ Jens Edvin A. Skoghøy, «Bruk av rettsavgjørelser ved lovtolking og annen rettsanvendelse», *Nybrott og Odling, Festskrift til Nils Nygaard*, Bergen 2002 s. 324.

¹²⁶ Skoghøy 2002 s. 324.

¹²⁷ Nygaard 2004 s. 81 og s. 323.

¹²⁸ Etter mitt syn kan det også tenkes at dommen kan få betydning for foreldelsesfristens starttidspunkt for kreditorers a konto avdragskrav også etter andre standardkontrakter. Oppgaven ble imidlertid i innledningen avgrenset mot en behandling av slike ringvirkninger.

¹²⁹ Se Eckhoff 2001 s. 161 og s. 195-196; Skoghøy 2002 s. 325.

Forutberegneligheten ved anvendelsen av foreldelsesreglene skal være til beskyttelse for partene, og først og fremst skyldnerens innrettelse.¹³⁰ Som nevnt i punkt 3 vil byggherren ikke legitimt kunne innrette seg på at et opptjent vederlagskrav ikke vil bli gjort gjeldende så lenge kontrakten fortsatt er under gjennomføring. Bevisene for fordringsgrunnlaget vil heller ikke svekkes vesentlig under oppdragets gjennomføring. Suksessiv foreldelse kan også virke prosesskapende ved at en slik løsning kan tvinge entreprenøren til å bringe premature krav inn for domstolene, jf. punkt 5.3.3. Av den grunn taler ikke foreldelsesrettslige hensyn med tyngde for flertallets løsning.

I punkt 3 ble det videre fremhevet at et sentralt hensyn bak foreldelseslovens regler, er at reglene skal anvendes og tolkes slik at innholdet i reglene er enkelt, uniformt og praktikabelt. Rettsanvendelsen skal medføre klare og forutsigbare regler for partene i f.eks. et kontraktsforhold. Som vist i analysen, er flertallets begrunnelse for lovtolkningen til dels uklar, og medfører en retsteknisk komplisert regel for en dommer som skal ta stilling til foreldelsesfristens starttidspunkt for entreprenørens krav på kontraktsvederlag etter NS 8405. Flertallets løsning, kombinert med faktureringsradisjonen i entrepriseforhold, åpner også for at foreldelsesfristens starttidspunkt i høyere grad enn tidligere må fastsettes skjønnsmessig, med henblikk på dommerens vurdering av hvilket arbeid som er utført på et gitt tidspunkt. Etter mitt syn medfører dette at flertallets løsning verken er enkel eller spesielt praktikabel.

I forlengelsen av dette er flertallets løsning heller ikke klar og forutsigbar for partene i et entrepriseforhold. Vederlagsordningen i entrepriseforhold har vært praktisert på noenlunde samme måte siden NS 401 ble utformet i 1938.¹³¹ Slik entreprisepraksis tidligere har vært fremstilt, fremstår ikke avdragsbetaling å være ment som en endelig oppfyllelse. Sandvik uttrykker blant annet at:

«Sammenhengen mellom arbeid og avdrag kan altså ikke påberopes som grunnlag for å tillegge betalingen noen effekt som definitivt oppgjør.»¹³²

At avdragskrav ikke utgjør et definitivt oppgjør kan i seg selv tolkes på flere måter. I foreldelsesrettslig sammenheng mener jeg likevel at avdragskravets foreløpige karakter, sett opp mot at NS 8405 inneholder egne preklusjonsvirkninger i tilknytning til sluttoppgjøret, kan tale for at man sedvanlig har ansett avdragskrav for ikke å være underlagt foreldelsesreglene.

¹³⁰ Skag 2011 s. 29-34.

¹³¹ Se Sandvik 1966 s. 62-63; Sandvik 1977 s. 192 og s. 217.

¹³² Sandvik 1977 s. 193.

Argumentet er likevel ikke tungtveiende ettersom sluttoppgjørets preklusive virkning også kan begrunnes i at partene ønsker en *kortere* levetid for vederlagskravet. Dette kan tenkes i tilfeller hvor entrepriserforholdet er av kortere varighet enn foreldelsesfristens lengde på 3 år, og byggherren ønsker at sluttoppgjøret skal ha en endelig preklusiv virkning for entreprenørens rett til å fremsette vederlagskrav.

Regelen i fl. § 3 nr. 1 er ment som en videreføring av den tidligere rettstilstand etter § 2 annet ledd i foreldelsesloven av 1896.¹³³ At foreldelsesfristen løper fra kreditor tidligst kan kreve oppfyllelse, må dermed anses å være en godt innarbeidet regel i norsk rett. Det er dermed påfallende at problemstillingen vedrørende foreldelse av entreprenørens vederlagskrav, ikke har vært behandlet av de alminnelige domstolene på et tidligere tidspunkt.

En del av forklaringen kan være at entreprisesaker i stor grad blir løst ved voldgift.¹³⁴ Likevel har standardkontraktene for entrepriserforhold vært revidert flere ganger etter NS 401. Dersom entreprenørens krav på avdragsbetaling var ansett å være gjenstand for foreldelse, er det nærliggende å tro at ordlyden i sluttoppgjørsbestemmelsen i NS 8405 punkt 33.1 ville ha inneholdt et forbehold for de alminnelige foreldelsesfrister. Slik punkt 33.1 er utformet i dag, gir ordlyden ikke uttrykk for at avdragskravet kan være gjenstand for foreldelse før tidspunktet for overtakelse og sluttoppgjør.

Det kan med andre ord hevdes at flertallets løsning strider mot både systematikken i NS 8405, og den alminnelige rettsoppfatningen på området for entrepriskontraktene. Dette kan underbygges med at flertallets løsning ikke er i samsvar med ordlyden i vederlagsreglene i NS 8405, jf. punkt 6.

Momentene som her er gjennomgått taler for at flertallets løsning teoretisk sett ikke burde bli fulgt som gjeldende rett. Dette leder til spørsmålet om hva som kan gjøres for å unngå de mest uheldige konsekvensene av dommens resultat. Som vist i punkt 6 har partene begrensede muligheter til på egen hånd å kontre dommens uheldige virkninger. Dette taler for at den problematikk som oppstår i forlengelsen av dommens resultat, må løses på et høyere nivå enn partsnivået.

I utgangspunktet kan tilstedeværelsen av en klar dissens, en noe uklar begrunnelse fra flertallet, og at dommen er ny og ikke har resultert i en festnet rettsoppfatning, medføre at en lignende sak vil bli sluppet inn til en ny vurdering for Høyesterett. Nærværet av slike

¹³³ Skag 2011 s. 93.

¹³⁴ Se Viggo Hagstrøm, *entrepriserett utvalgte emner*, Oslo 1997 s. 14; Marthinussen 2010 s. 725.

momenter tyder også på at Høyesterett ved et slikt saksanlegg vil stå friere enn normalt til å kunne fravike sitt eget standpunkt.¹³⁵ For at Høyesterett skal komme til et annet resultat, fordrer dette at det foreligger et reelt alternativ til den løsning flertallet kommer til. Mindretallets dissens kunne i utgangspunktet ha vært et slikt alternativ.

Jeg er imidlertid enig med flertallet når det fremheves at foreldelseslovens funksjon tilsier at lovens ordlyd må underlegges en streng fortolkning, hvor det ikke åpnes for skjønsmessige unntak.¹³⁶ Dette kan underbygges med den omstendighet at foreldelsesreglene utgjør et inngrep i det kontraktsrettslige prinsipp om at avtaler skal holdes.¹³⁷ For å kunne operere med en regel som medfører at kreditor kan miste et kontraktsfestet krav på vederlag, forutsetter dette at regelen er forståelig, forutberegnelig og at regelen anvendes konsekvent.

Skjønsmessige overveielser av hva som utgjør den beste løsningen i et *konkret saksforhold* bør derfor ikke rokke ved forutberegneligheten i domstolens anvendelse av fl. § 3 nr. 1.¹³⁸

Flertallet synes å fremheve at for å fravike ordlyden i en positivrettslig bestemmelse, må det foreligge et formelt hinder for den løsning som kan utledes av ordlyden.¹³⁹ Av den grunn kan flertallets votum tolkes slik at dommerne legger avgjørende vekt hensynet til *den beste generelle regel* ved løsningen av foreldelsesfristens starttidspunkt for entreprenørens kontraktsvederlag etter NS 8405.

Lojalitet overfor loven og lovgiver er et sentralt moment ved bruken av en lovbestemmelse som primært rettsgrunnlag.¹⁴⁰ Ettersom foreldelsesloven er utpreget positivrettslig og skal anvendes på hele det økonomiske liv, fremstår det som uheldig at mindretallet tolker fl. § 3 nr. 1 innskrenkende. Dersom bestemmelsen tolkes innskrenkende for krav med foreløpig karakter, kan dette gi uoversiktlige ringvirkninger til andre kontraktsområder. I slike tilfeller bør man etter min mening vektlegge den beste generelle regel, fremfor den beste konkrete løsning for den aktuelle kontraktstype som kravet springer ut av, uavhengig av om dette medfører endringer i en konkret og langvarig kontraktspraksis.

Et slikt syn kan underbygges med rettspraksis fra slutten av forrige århundre. I Rt. 1997 s. 1050 skulle Høyesterett ta stilling til rettsvern for kjøp av en aksjepost. Spørsmålet var om

¹³⁵ Se Eckhoff 2001 s. 195-196; Skoghøy 2002 s. 341.

¹³⁶ Slik tolker jeg førstvoterende ut fra hans begrunnelse i avsnitt 44.

¹³⁷ Røed 2010 s. 50.

¹³⁸ Et slikt syn har Høyesterett lagt til grunn ved tolkning av rettsvernsreglene i Rt. 1997 s. 1050 (s. 1054-1055) samt Rt. 1998 s. 268 (s. 275).

¹³⁹ Avsnitt 44.

¹⁴⁰ Nygaard 2004 s. 153-154.

verdipapirsentralloven § 5-3 kunne tolkes innskrenkende i tråd med tinglysningsloven § 23 slik at kjøpet av aksjeposten fikk rettsvern i selgerens konkurs uten registrering. Resultatet ble dissens tre mot to dommere. Flertallet kom til at ettersom rettsvernsreglene måtte anses å gjelde absolutt, medførte dette at det ikke var rom for en innskrenkende fortolkning av ordlyden i § 5-3 for å komme frem til et rimelig resultat.¹⁴¹ Mindretallet mente at da de legislative hensyn ikke talte for den løsning som fulgte av ordlyden, burde de spesielle forholdene i saken gjøre at man tolket ordlyden innskrenkende.¹⁴²

Dommen har etter mitt syn betydelige likhetstrekk med tilfellet i Rt. 2013 s. 1476, både med hensyn til resonnement og med henblikk på resultat. Sett til resultatet kan det av den grunn påpekes at Høyesterett med god grunn synes å være forsiktig med å fravike lovens ordlyd på positivrettslige områder.¹⁴³ Det er dermed sannsynlig at flertallets standpunkt vil bli stående som gjeldende rett og vil bli videreført dersom Høyesterett foretar en ny behandling av det samme rettslige spørsmål.

Et annet alternativ som kan motvirke de uheldige virkningene av flertallets resonnement, er å foreta endringer i standardkontrakten for å få kontraktens ordlyd til å samsvare med flertallets løsning. Dette vil medføre at entreprenørene blir oppmerksomme på problemstillingene som oppstår i forlengelsen av dommen, i motsetning til situasjonen slik den er per dags dato, jf. punkt 6.

Dersom standardens ordlyd endres, vil dette imidlertid ikke endre den uheldige virkning ved at suksessiv foreldelse kan avskjære partene fra å innta alle krav på sluttoppgjøret med det formål å gjennomføre et helhetlig oppgjør. Vederlagsordningen slik den er lagt opp til i entrepriseforhold, har gode grunner for seg. Kontraktsforholdets art taler for at det er behov for en dynamisk oppgjørsform, hvor foreldelse ikke inntreffer før etter forholdets avslutning.¹⁴⁴ Den todelte vederlagsordningen er også gunstig ved at partene fremfor å ta tvistene under kontraktens gjennomføring, kan la dem ligge frem til forholdets avslutning. Vederlagsordningen, slik den er praktisert, legger opp til at partene kan komme til minnelige løsninger underveis, noe som er prosessbesparende for domstolene, og som medfører at kontraktsforholdet kan gjennomføres uten at det gjensidige partsforholdet surner. Standardkontrakten burde på bakgrunn av slike momenter ikke bli endret til å samsvare med

¹⁴¹ Rt. 1997 s. 1050 (s. 1054).

¹⁴² Rt. 1997 s. 1050. Flertallets synspunkt ble fulgt opp i Rt. 1998 s. 268 (s. 275).

¹⁴³ Nygaard s. 243-244.

¹⁴⁴ Slik tolker jeg også mindretallet i Rt. 2013 s. 1476 avsnitt 78.

fl. § 3 nr. 1, slik flertallet tolker bestemmelsen. Det er likevel både nærliggende og nødvendig å endre standarden dersom flertallets votum blir stående som gjeldende rett.

Dommens dissens kan på bakgrunn av den gjennomgang som er foretatt i punkt 7, antas å invitere det juridiske fellesskap til videre drøftelser av foreldelsesfristens starttidspunkt i entrepriseforhold. I forlengelsen av dette kan dissensen også tolkes som et signal til lovgiver om en uheldig kollisjon mellom fl. § 3 nr. 1 og vederlagsordningen i entreprisetilfellene.¹⁴⁵ Dersom flertallets løsning blir stående som gjeldende rett, er det etter mitt syn ønskelig at lovgiver foretar en vurdering av behovet for et særskilt unntak fra fl. § 3 nr. 1 for vederlagsordningen i entrepriseforhold. Slike unntak er eksempelvis gitt for både bankinnskudd og gjeldsbrev.¹⁴⁶ Det er ikke utenkelig at lovgiver vil oppstille et unntak fra fl. § 3 nr. 1, for å ivareta den vederlagsordning som er lagt til grunn i entreprisetilfellene gjennom en mannsalder.

¹⁴⁵ Sml. flertallets erkjennelse av at foreldelse fra sluttoppgjør har praktiske fordeler i avsnitt 46.

¹⁴⁶ Se fl. §§ 4-9.

8. Kilder

Lover:

Lov 17. juni 2005 nr. 90 om mekling og rettergang i sivile tvister (tvisteloven)

Lov 18. mai 1979 nr. 18 om foreldelse av fordringer (foreldelsesloven)

Lov 17. februar 1939 nr. 1 om gjeldsbrev (gjeldsbrevloven)

Lov 13. august 1915 nr. 6 om rettergangsmåten for tvistemål (tvistemålsloven) [Opphevet]

Forarbeider:

Ot. prp. nr. 51 (2004-2005) om lov om rettergang og mekling i sivile tvister (tvisteloven)

Ot. prp. nr. 38 (1977-1978) om Lov om forelding av fordringer

Rettspraksis:

Rt. 2013 s. 1476

Rt. 2013 s. 858

Rt. 1999 s. 1755

Rt. 1999 s. 768

Rt. 1998 s. 268

Rt. 1997 s. 1050

Rt. 1993 s. 868 (kjm.utv.)

Rt. 1958 s. 301

LH-2012-83214

LB-2004-2800

LB-1998-00790

LE-1996-217

TOFOT-2010-187744

Juridisk litteratur:

Bergsåker 2011

Bergsåker, Trygve, *Pengekravsrett*, 2. utg. (Oslo 2011)

Eckhoff 2001	Eckhoff, Torstein, <i>Rettskildelære</i> , 5. utgave ved Jan E. Helgesen (Oslo 2001)
Hagstrøm 2011	Hagstrøm, Viggo, <i>Obligasjonsrett</i> , 2. utg. (Oslo 2011)
Hagstrøm 1997	Hagstrøm, Viggo, <i>Entrepriserett utvalgte emner</i> (Oslo 1997)
Holmboe 1946	Holmboe, C. Stub, <i>Foreldelse av fordringer</i> (Oslo 1946)
Hov 2011	Hov, Jo, <i>Avtalebrudd og partsskifte, Kontraktsrett II</i> , 4. utg. (Oslo 2011)
Hov 2010	Hov, Jo, <i>Rettergang II</i> , ny utgave (Oslo 2010)
Kaasen 2006	Kaasen, Knut, <i>Petroleumskontrakter med kommentarer til NF 05 og NTK 05</i> (Oslo 2006)
Kjønstad/Tjomsland 1983	Kjønstad, Asbjørn og Steinar Tjomsland, <i>foreldelsesloven</i> (Oslo 1983)
Kjørven 2011	Kjørven, Marte Eidsand m.fl., <i>Foreldelse av fordringer</i> (Oslo 2011)
Kolrud 2004	Kolrud, Helge Jakob m.fl., <i>NS 8405 kommentarutgave</i> (Oslo 2004)
Marthinussen 2010	Marthinussen, Karl, Heikki Giverholt og Hans-Jørgen Arvesen, <i>NS 8405 med kommentarer</i> , 3. utg. (Oslo 2010)
Nygaard 2004	Nygaard, Nils, <i>Rettsgrunnlag og standpunkt</i> , 2. utg. (Bergen 2004)
Robberstad 2013	Robberstad, Anne, <i>Sivilprosess</i> , 2. utg. (Bergen 2013)
Robberstad 2006	Robberstad, Anne, <i>Rettskraft</i> (Bergen 2006)
Røed 2010	Røed, Anne Cathrine, <i>Foreldelse av fordringer</i> , 3. utg. (Oslo 2010)
Røed 2006	Røed, Anne Cathrine, <i>Byggeleder- og konsulentavtaler</i> (Oslo 2006)
Sandvik 1977	Sandvik, Tore, <i>Kommentarer til NS 3401</i> (Bergen 1977)
Sandvik 1966	Sandvik, Tore, <i>Entreprenørrisikoen</i> (Oslo 1966)
Schei 2007	Schei, Tore mfl., <i>Tvisteloven kommentarutgave</i> (Oslo 2007)
Skag 2011	Skag, Miriam, <i>Starttidspunkt for foreldelsesfrister</i> , avhandling for graden ph.d ved UiB 2011.
Skoghøy 2010	Skoghøy, Jens Edvin A., <i>Tvisteløsning</i> (Oslo 2010)
Skoghøy 1998	Skoghøy, Jens Edvin A., <i>Tvistemål</i> (Oslo 1998)

Juridiske artikler:

- Skoghøy 2002 Skoghøy, Jens Edvin A. «Bruk av rettsavgjørelser ved lovtolkning og annen rettsanvendelse», *Nybrott og Odling, Festskrift til Nils Nygaard*, (Bergen 2002) s. 323-343
- Krüger 2002 Krüger, Kai, «Foreldelse av erstatningskrav i kontraktsforhold – særlig om den «skjulte foreldelse»», *Nybrott og Odling, Festskrift til Nils Nygaard*, (Bergen 2002) s. 135

Nettsider:

<http://www.lawyer.no/aktuelt/ny-hoyesterettsdom--uhandterbart-syn-pa-forholdet-mellom-avdragsnota-og-sluttoppgjoret/36115457-358f-4a7c-acb8-a0bff9e1ac0c/1> (sist sjekket 04.05.14)

<http://www.advtofte.no/advokatfirma-tofte-kristiansand/1261844/> (sist sjekket 04.05.14)

Antall ord: 17 994.